

HABEŞİSTAN İMPARATORU II. MENELİK'İN SİLAH TACİRİ: SERKİZ TERZİYAN (1868-1915)

THE ARMS DEALER OF THE ABYSSINIA EMPEROR MENELIK II: SARKIS TERZIAN
(1868-1915)

Sinan ÇAKAR

Öz

1868 yılında Osmanlı İmparatorluğu topraklarında Arapgir'de dünyaya gelen Serkiz Terziyan ilerleyen yıllarda bölgede meydana gelen çatışmalar nedeniyle Habeşistan'a göç etmişti. Habeşistan'da yaşayan akrabaları vasıtasıyla ticarete atılan Terziyan, kısa süre içerisinde bölgedeki önemli tüccarlardan biri haline gelmişti. Ancak hem Habeşistan'daki valilerin birbiriyle mücadelesi hem de İtalya'nın Habeş topraklarını istila etmesi bölgedeki dengeleri alt üst etmişti. Mevcut durum Serkiz Terziyan'ın, Habeşistan İmparatoru II. Menelik ile tanışmasına dek devam etmişti. Daha önce kürk ve fildişi ticareti yapan Terziyan, Habeşistan İmparatorunun himayesine girdikten sonra Avrupa ve Habeşistan arasında silah ticareti yapmaya başlamıştı. Zira II. Menelik'in, İtalya'ya karşı ülkesini savunabilmesi için Avrupa'da üretilen modern silahlara ihtiyacı vardı. Bu doğrultuda modern silahları temin etmesi için Terziyan'a birtakım imtiyazlar vermişti. Böylelikle imparator için gereken silahları temin etmek amacıyla Avrupa'ya seyahatler düzenleyen Terziyan, Marsilya-Cibuti-Habeşistan hattında bir silah ticareti ağı kurmuş ve bu ağ sayesinde yıllarca bölgeye silah taşımıştır. Terziyan'ın Avrupa'daki hareketliliği, Osmanlı İmparatorluğu'nun da dikkatini çekmişti. Avrupa'da bulunan Osmanlı elçi ve konsolosları Terziyan'ın faaliyetlerini Bâbüâli'ye rapor etmekteydi. Bu bağlamda Terziyan, bölgedeki Osmanlı diplomatlarını bir süre meşgul etmişti. Terziyan'ın temin ettiği silahlarla donatılan Habeş ordusunun 1896 yılında İtalya'yı mağlup etmesi ise onun tüm dünyada bir popülerite kazanmasına sebep olmuştu. Avrupa ve Amerika basınında kendine yer bulan Terziyan, kazandığı ün ile birlikte faaliyetlerine devam etmişti. Fakat 1906 yılında İtalya, İngiltere ve Fransa gibi devletlerin Kızıldeniz çevresinde ve Afrika özelinde yapılan silah kaçakçılığına engel olacak antlaşmalara imza atması sonucunda bölgedeki silah ticareti büyük oranda kesintiye uğratmıştı. Bu tarihten itibaren Terziyan, hayatının sonuna dek silah ticareti dışında farklı alanlarda faaliyet gösteren bir tüccar konumundaydı. Bu çalışmada silah taciri olan Serkiz Terziyan'ın yarattığı etkiye ve bölgedeki silah ticareti olgusuna yönelik farklı bir bakış açısı sunulması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Habeşistan İmparatorluğu, Serkiz Terziyan, II. Menelik, Osmanlı İmparatorluğu, Kızıldeniz

Abstract

Sarkis Terzian was born in Arapgir in the territory of the Ottoman Empire in 1868 and emigrated to Abyssinia due to the conflicts that occurred in the region in the following years. Terzian, who trades with the

* *Doktora Öğrencisi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, İstanbul / Türkiye, sinan.cakar@marun.edu.tr*

help of his relatives living in Abyssinia, soon became one of the important traders in the region. However, both the struggle of the governors in Abyssinia and the occupation of Abyssinia by the Italians upset the balance in the region. The current political situation continued until he met Sarkis Terzian and the Emperor of Abyssinia. Terzian, who had previously traded in fur and ivory, started arms trade between Europe and Abyssinia after being under the patronage of the Abyssinian emperor. Indeed, Menelik needed modern weapons manufactured in Europe to defend his country against Italy. Accordingly, he gave certain privileges to Terzian to supply modern weapons. Thus, Terzian established an arms trade network on the Marseille-Djibouti-Abyssinia line, which carried weapons to the region for many years. Terzian's mobility in Europe also attracted the attention of the Ottoman Empire. The Ottoman envoys and consuls in Europe were reporting Terzian's activities to the government. The fact that the Abyssinian army, equipped with weapons supplied by Terzian, defeated Italy in 1896 caused him to gain popularity all over the world. Terzian had been featured in the European and American press because of his reputation. But in 1906, the governments of Italy, Britain and France had a treaty on arms trade to Africa. The agreement made has disrupted arms trade in the region. From this date, Terzian was a merchant operating in different areas other than the arms trade. The aim of this study is to present a different perspective on the influence of Sarkis Terzian, an arms dealer, and the phenomenon of arms trade in the region.

Keywords: Abyssinia Empire, Sarkis Terzian, Menelik II, Ottoman Empire, The Red Sea

Giriş

Afrika kıtası tarihinde Habeş toprakları her daim ayrı bir önem arz etmekteydi. Habeşistan, antik çağlardan itibaren imparatorlukla yönetilmiş ve tarih boyunca sahip olduğu devlet geleneğini modern döneme de intikal ettirmeyi başarmış bir ülkeydi. Elbette dünyadaki gelişmeler bu kadim imparatorluğu da etkilemişti. XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Avrupalı devletler, Amerika kıtasında bulunan sömürge topraklarının büyük bir kısmını kaybetmelerinin ardından Afrika kıtasının muhtelif bölgelerinde kendilerine bağlı sömürge idareleri kurmak için âdeta birbirleriyle yarışır hâle geldiler. 1880'li yıllara gelindiğinde Habeşistan İmparatorluğu, Avrupalı devletlerin birbirlerine karşı giriştikleri sömürge sahası yaratma mücadelesinden nasibini alacaktı. Nitekim İtalya'nın 1885 yılında Kızıldeniz'in batı sahillerinde yer alan ve Habeş diyarının dış dünyaya açılan kapısı niteliğinde olan Musavva limanına yerleşmesiyle birlikte bölgedeki dengeler Habeşistan İmparatorluğu'nun aleyhine gelişmeye başlayacaktı.¹ Milli birliğini İngiltere ve Fransa'ya nazaran geç tamamlayan ve buna bağlı olarak sömürgecilik yarışında sözü edilen devletlere göre geri kalmış olan İtalya, Kızıldeniz kıyılarından başlayarak Habeş topraklarının iç bölgelerine doğru uzanan bir sömürge sahası yaratmak gayretindeydi. Öyle ki İtalya, bu politikasını hayata geçirebilmek amacıyla 1887 yılında Musavva ve Kızıldeniz'deki operasyonlar için 7 milyon 300 bin lirelik bir bütçe ayırmıştı.² Doğal olarak İtalya'nın izlediği Afrika politikasında, karşısına çıkabilecek en büyük engel ise Habeşistan İmparatorluğu'ydu.

İtalya'nın yayılmacı politikası kısa sürede 1887-1889 Habeş-İtalyan Savaşı'na sebebiyet vermişti. Hâlihazırda Sudan'da ortaya çıkan Mehdi Hareketi yanlılarıyla da savaş halinde olan Habeşistan,

1 Mathew David, *Ethiopia The Study of a Polity 1540-1935*, Eyrie & Spottiswode, London 1946, s. 218.

2 Durmuş Akalın ve Selim Parlaz, *XIX. Yüzyılda Doğu Afrika'da Osmanlılar ve İtalyanlar*, Kesit Yayınları, İstanbul 2015, s. 175.

iki yıl süren savaşın neticesinde oldukça yıpranmıştı. Habeş İmparatoru IV. Yohannes, Sudanlı Mehdi taraftarlarıyla meydana gelen Matamma (Gallabat) Savaşı'nda aldığı yara sonucunda hayatını kaybetmişti.³ IV. Yohannes'in ölümünden sonra Habeş tahtına geçen II. Menelik ise İtalyanlarla antlaşma yoluna gitti. Yeni imparator, İtalya'nın üstünlüğünü kabul ederek himaye ve ticaret antlaşması teklif etmişti. İtalya Kralı I. Umberto, Menelik'in teklifini memnuniyetle kabul etmişti. Böylelikle bölgedeki savaş hâli 1889 yılında yapılan Ucciali Antlaşması'yla son buldu.⁴ Antlaşmaya göre, Habeşistan İtalya'nın Eritre'deki hâkimiyetini tanıyacaktı. Ucciali Antlaşması'ndan hemen bir yıl sonra Eritre'nin İtalyan kolonisi ilân edilmesiyle birlikte, İtalya resmî olarak Afrika kıtasında sömürge sahibi olmuştu.⁵

Bu tarihten itibaren Habeşistan İmparatoru II. Menelik, ülkesini İtalyan istilasına karşı korumak amacıyla bir dizi reform hareketine girişmişti. II. Menelik, şartların kendi lehine değişmesini arzu ediyordu. Menelik, daha Habeş topraklarındaki iktidarını sağlamlaştırmadan İtalyanlarla savaşmayı istemiyordu. II. Menelik'in iç politikadaki yegâne hedefi, Habeş topraklarında bulunan ve kendisine tâbi olmayan şehirleri merkeze bağlamaktı ve bunu kısa sürede başardı. Böylece imparator, Habeş topraklarına karşı gerçekleştirilecek bir saldırıya karşı hatırı sayılır miktarda askerî kuvveti emrinde toplayabilecekti. İmparatorun diğer hedefi ise Habeşistan Ordusunu güçlendirmektir.⁶ Bir ordunun güçlendirilmesinde en büyük etkenin ordunun kullandığı teçhizatı modernize etmek olduğunu da gayet iyi bilmekteydi. Selefî İmparator IV. Yohannes de iki defaya mahsus olmak üzere toplam 24 milyon Maria Theresa Doları (MTD) değerinde Fransız yapımı Gras tüfeği satın almıştı. 1890 yılında yine Fransa'dan ithal edilmek üzere 5 milyon MTD değerinde silah ve mühimmat satın alınmıştı.⁷ II. Menelik bu hareketiyle selefînin politikalarını devam ettirmişti. Lakin yapılan bu silah ticareti sıradan bir alışveriş değildi. Fransa ve Habeşistan arasında gerçekleşen silah ticareti bölgedeki rekabetin bir sonucuydu. İtalya'nın Eritre'de sömürge idaresi kurması ve Habeş toprakları üzerinde nüfuz sahibi olması, Fransa açısından tehlike arz etmekteydi. Uzun vadede İtalya, Habeşistan'ı ele geçirerek Orta Afrika'daki Fransız sömürge alanlarını da tehdit edecek konuma gelebilirdi. Bu durumu öngören Fransa, devlet nezdinde Habeşistan'a silah satmaya devam etmişti.

Bir süre sonra Habeşistan özelinde olmak üzere Afrika'ya yapılan silah ticareti meselesi, 1890 yılında köleliğe karşı toplanan Brüksel Konferansı'nda uluslararası probleme dönüşecekti. Hatta konferans sonucunda imzalanan Brüksel Senedi'nin içeriğine silah ticaretiyle ilgili yedi madde

3 Bahru Zewde, *A Modern Ethiopia 1855-1991*, Addis Ababa University Press, Addis Ababa 2001, s. 56.

4 Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Yıldız Perakende Hariciye Nezâreti Mârûzâtı (Y.PRK.HR), nr: 12/38, 2 Muharrem 1307/29 Ağustos 1889.

5 1890 yılındaki mevcut siyasi idarelerle bölgede sözü edilen şehirleri gösteren harita. Bk. Ek 1.

6 Richard Pankhurst, "Economic Change in Late Nineteenth and Early Twentieth Century Ethiopia: A Period of Accelerated Innovation", *Annales d'Ethiopia*, XX, (2005), s. 195-220.

7 Peter P. Garretson, *A History of Addis Abāba from Its Foundation in 1886 to 1910*, Harrasswitz Verlag, Wiesbaden 2000, s. 123. İtalyan arşiv kaynaklarının naklettiği verilere göre: 1880 yılında 20 milyon MTD, 1885 yılında 14 MTD ve 1890 yılında 5 MTD değerinde silah satışı Fransa'dan Habeşistan'a yapılmıştı.

eklenmişti. İlave edilen maddeler gereğince, Afrika'ya devletler nezdinde yapılacak olan silah ticaretine bazı kısıtlamalar getirilmiştir.⁸

Silah ticaretinin bölgede ortaya çıkması ve buna müteakiben devletlere çeşitli kısıtlamaların getirilmesi, silah ticaretine ilgi duyan tüccarlar için fırsat yaratmıştı. Silah tacirlerinin bölgede faaliyet göstermesi, sömürgeci devletlerin de tercih ettiği bir durumdu. Böylelikle sömürgeci güçler, diplomasi sahasından gelecek baskılardan kurtularak arzu ettikleri politik hamleleri tacirler vasıtasıyla gerçekleştirecekti. İşte bu sebeple silah ticaretinde üçüncü şahıslara duyulan ihtiyaç artmıştı. Üçüncü şahıstan kastedilen ise devleti temsil eden kurum yahut kişiler değil, özel bir şahsın silah ticareti için aracı olmasıydı. II. Menelik'e bu hayati konuda aracı olacak kişi ise Osmanlı vatandaşı olan Ermeni tacir Serkiz Terziyan'dı.⁹

1. Serkiz Terziyan'ın Habeşistan'a Gelişi

Serkiz Terziyan'ın Habeş topraklarına yerleşmesi enteresan bir hikâyeyi içerisinde barındırmaktadır. Terziyan 1868 yılında Arabgir'de dünyaya gelmişti. Babası Arabgir'de terzilikle meşgul olan Avedis Efendi'di.¹⁰ Serkiz, gençlik dönemini Arabgir'de geçirecekti. Lakin sonrasında yaşananlar onu Habeş topraklarına kadar sürükledi.¹¹ Hâlihazırda XIX. yüzyılın ikinci yarısında Mısır'da bir Ermeni topluluğu oluşmuştu.¹² Hatta Nubar Paşa gibi Ermeni kökenli devlet adamları Mısır Hıdivliği'nde önemli mevkilere getirilmişti.¹³ Ermeni cemaatine mensup olan birinin Mısır'da mühim makamları elde etmesi, bölgedeki Ermeni nüfusunun

8. Brüksel Senedi'nin silah ticaretine yönelik maddelerinden biri olan 8. Maddeye göre, silah ticaretinin engellenmesi köle ticaretinin ve kabileler arasındaki çatışmanın azalması için önemliydi. Bu sebeple Afrika'ya devletler nezdinde yapılacak olan silah ticaretine bazı kısıtlamalar getirildi. Artık silah ticaretiyle ilgili olarak yapılacak ikili anlaşmalardan diğer ülkeler haberdar edilecekti. Yapılacak olan silah ticareti başka ülkenin toprakları üzerinden geçerken, o ülkenin emniyetini ihlal ederse o ülke anlaşmaya karşı çıkabilecekti. 9. Maddeye göre, Afrika'da sömürgeci devletler, ankarasından sömürgelerine bazı sınırlamalar dâhilinde silah nakliyatı yapabilecekti. 9. Madde, kısıtlamalara rağmen silah ticaretinin devam edeceğinin habercisiydi. 14. Maddede Afrika'ya silah ticaretine sınırlama getiren maddelerin 14 yıl süreyle geçerli olduğu ifade edilmişti. 1890 Brüksel Senedi'nin tam metni için bk. Abdullah Özdağ, "Afrika'da Esir Ticaretinin Yasaklanması: Brüksel Konferansı (1890)", *Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, II/1, (2018), s. 264-299.
9. Sinan Çakar, *Kızıldeniz'de İnsan ve Silah Kaçakçılığı (1890-1910)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2019, s. 60-62.
10. BOA, Dâhiliye Mektubi Kalemi (DH. MKT), nr: 1956/1, 5 Zilkade 1309/1 Haziran 1892. Ohannes imzasıyla Arabgirli Terzi Avedis'e çekilen telgrafın kopyasıdır. Bahsi geçen kişi Serkiz Terziyan'ın Arabgir'de hayatını idame ettiren bir yakınıdır.
11. Avedis Terzian, "Memories of Ethiopian-Armenian Relations", *International Journal of Ethiopian Studies*, VIII/1&2, (2014), s. 133. Makale, Serkiz Terziyan'ın oğlu olan Avedis Terziyan (1914-2000) tarafından kaleme alınmıştır. Birinci el kaynak niteliğinde olup, hem Serkiz Terziyan ile ilgili geniş bilgilere hem de Habeşistan'daki Ermeni Cemaati ile ilgili bilgilere yer vermektedir.
12. XIX. yüzyılın ikinci yarısında Mısır'da yaşayan Ermenilerin nüfusunun 50 bin civarında olduğu tahmin edilmektedir. Bk. George A. Bournoutian, *A Concise History of the Armenian People*, Mazda Publishers, California 2003, s. 228.
13. Fatma Uygun, "Modern Mısır'da Nubar Paşa'nın Karma Mahkemeler Projesi ve Le Bosphore Egyptien Meselesinde Diplomatik Girişimleri", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, XXVIII/65, (2019), s. 311, 316. Nubar Paşa, Mısır Hıdivliği'nde başbakanlık ve hariciye nazırlığı görevlerinde bulunmuştur.

da artması anlamına geliyordu. Mısır'da yaşanan demografik değişimin Habeş topraklarını da etkileyeceği aşikârdı. Habeşistan'daki Ermeni topluluğunun oluşmasını tetikleyecek olay ise 1875 yılında gerçekleşmişti. Bu hususta 1875 yılında Mehmed Rauf Paşa komutasındaki Mısır Ordusu'nun, Habeşistan'ın Harar şehrini ele geçirmesi bir dönüm noktası olmuştu. Hıdivlik, Harar şehrini idaresi altına almış ve valiliğine de Mehmed Rauf Paşa'yı atamıştı.¹⁴ Bu kararlar birlikte Rauf Paşa'nın ordusunda görev alan bazı Ermeniler, şehre yerleşme kararı almıştı. Şehre yerleşen Ermenilerden biri ise Kevork Terziyan'dı. Kevork, bir süre sonra yeğeni Serkiz Terziyan'ı 1882 yılında yanında çalışmak üzere Harar'a getirdi ve yeğeni kısa süre sonra amcasının işlerini idare etmeye başlamıştı.¹⁵ Böylelikle Terziyan ailesi, Harar şehrinde ticarete atılmıştı. Ancak bir süre sonra Harar'daki mevcut durum değişime uğramıştı. 1885 yılında Mısır Hıdivliği, Harar'ın idaresinin hazineye yük getirdiği gerekçesiyle bölgeden çekilerek şehrin yönetimini Müslüman bir emir olan Abdullah b. Muhammed'e bırakmıştı.¹⁶

Harar, o dönemde 40 binin üstünde olan nüfusuyla Habeş topraklarının en büyük şehirlerinden biriydi ve şehrin ahalisinin büyük kısmı Müslümandı.¹⁷ Daha önce özgürce hayatlarını idame ettiren Hristiyanların üzerindeki baskı, Harar Emiri Muhammed'in idaresinde artmıştı. Serkiz Terziyan da mevcut durumdan oldukça mutsuzdu ve Harar'dan ayrılma kararı almıştı. Terziyan'ın memleketi Arabgir'e dönmesi de pek mümkün gözüküyordu. Zira Arabgir, o yıllarda Kürt ve Ermeni aşiretlerinin yoğun olarak çatışma hâlinde oldukları bir bölgeydi.¹⁸ Hatta Doğu Anadolu'daki birçok bölge 1890'lı yılların başında Ermeni komitalarının faaliyetlerinden ve aşiretlerin birbiriyle olan çatışmalarından muzdaripti. Tüm bu olaylar sebebiyle bölgeden ayrılanların memleketlerine geri gelmesi bir yana kitleler yaşadıkları yerlerden göç etmeye devam ediyordu.¹⁹ Bu yüzden Terziyan, Habeş topraklarında kalmayı tercih ederek kendisiyle aynı dine mensup, Orta Habeşistan'ın hâkimi Şeva Kralı Menelik ile irtibat kurmuştu. Menelik, 1887 yılında Harar'a saldırarak Emir Abdullah'ı mağlup ederek şehri ele geçirecek ve bu yıldan sonra Serkiz Terziyan, Menelik'in hizmetine girecekti. Serkiz Terziyan'ın oğlu Avedis'in naklettiğine göre, Harar'ın Menelik tarafından ele geçirilmesi bölgede yaşayan Ermeniler için önemli bir olaydı. Avedis, olayı şu şekilde değerlendirmişti: "Türkiye'deki Ermeniler çok zor durumdaydı. Daha fazla Ermeni Harar'a geldi ve oldukça büyük bir topluluk oluştu. Menelik tarafından bu kişilerin gelmesi teşvik edilmişti. Çünkü o bir Hristiyandı"²⁰.

14 Ahmet Kavas, *Osmanlı-Afrika İlişkileri*, Tasam Yayınları, İstanbul 2006, s. 115.

15 Avedis Terzian, "Memories of Ethiopian-Armenian Relations", s. 134.

16 Bahru Zewde, *A Modern Ethiopia 1855-1991*, s. 63.

17 George Walter Prethero, *Abyssinia*, H. M. Stationery Office, London 1920, s. 11. Harar'ın o dönemki nüfusu 50 bin civarındaydı. Bk. Sadık el-Müeyyed, *Habeş Seyahatnamesi*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 1999, s. 83. Sadık el-Müeyyed'in 1904 yılında naklettiği bilgilere göre, Harar'ın nüfusu 40 bindi ve bu nüfusun 35 bini Müslüman, diğer 5 bini ise Rum, Ermeni, Habeş ve Fransız milletine mensuptu.

18 BOA, DH. MKT, nr: 1407/135, 3 Receb 1304/28 Mart 1887. Arşiv vesikasına göre, Mamuretülaziz Vilayeti'nin tebliği üzerine, Kürt aşiretlerinin Dersim dağlarından çıkarak, Arabgir'e saldırdığı ve ahaliye zarar verdiği Dâhiliye Nezareti'ne bildirilmişti.

19 1890'lı yıllarda Ermeni komitalarının bölgedeki faaliyetleri ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Hüseyin Nazım Paşa, *Hatıralarım*, Selis Kitaplar, İstanbul 2007.

20 Avedis Terzian, "Memories of Ethiopian-Armenian Relations", s. 135.

Terziyan için 1889 yılı ise ayrı bir önem teşkil etmekteydi. Bu yılda Habeşistan İmparatoru IV. Yohannes, Mehdi yanlılarıyla yaptığı savaş sonucunda hayatını kaybetmişti. Habeş tahtının boş kalması üzerine, siyasi rakiplerine kıyasla güçlü bir konumda olan ve soyu Süleyman Hanedanına dayanan Şeva Kralı Menelik, 3 Mart 1889 tarihinde kendini imparator ilan etmişti.²¹ Terziyan'ın hizmetinde olduğu Menelik'in, Habeşistan İmparatoru olması, Terziyan'ın hem bölgedeki ticarî gücünü arttıracak hem de imparatorlukta kayda değer görevlere getirilmesini sağlayacaktı.²²

2. Serkiz Terziyan'ın Silah Ticaretine Başlaması ve Faaliyetleri

II. Menelik'in Habeş tahtına geçmesiyle beraber Serkiz Terziyan yıllar içerisinde hatırı sayılır bir güce kavuşacaktı. Bu ikilinin yakınlığı öyle bir boyuta gelmişti ki Menelik, Terziyan'a Habeşistan İmparatorluğu'nun vilayetleri olan Biakaboba ve Gueldeissa bölgelerine vali olarak atayacak kadar güvenmişti.²³ Ancak Menelik'in yaptığı bu görevlendirme yalnızca Terziyan'ı ihya etmek amacıyla yapılmış bir hareket değildi. Terziyan, Habeş topraklarının iç bölgelerindeki yabancı hayvanları avlayarak, ticarî değeri yüksek olan misk kedisi kürkünü ve fildişini Avrupa'ya pazarlayarak büyük gelirler elde etmeye başlamıştı. Terziyan avcılık faaliyetleri neticesinde, 1892 yılında Avrupa'ya 1.600 kilo fildişi ve 300 kilo misk kedisi kürkü getirmişti ve bahsi geçen malları Paris ve Londra'da pazarlayarak büyük bir servetin sahibi olmuştu. Terziyan, sattığı ürünlerden elde ettiği paranın bir kısmıyla da II. Menelik'e silah almakla mükellefi ve aynı yılda 80 bin Frank değerindeki Gras tüfeklerini Belçika'daki fabrikalardan satın alarak Habeş İmparatoruna ulaştırmıştı.²⁴ Bu tarihten sonra Terziyan, II. Menelik'e silah ve mühimmat temin eden bir aracı haline gelmişti. Hem İngiliz hem de İtalyan haber kanalları da Terziyan'ın, Habeşistan İmparatoru'na çalıştığını doğrulamaktaydı.²⁵

Terziyan ve II. Menelik arasında karşılıklı menfaate dayanan bir münasebet kurulmuştu. Terziyan, Menelik'in verdiği valilikler sayesinde Habeş topraklarındaki avcılık faaliyetlerini tek elden yürütüyor ve ihtiyaç duyduğu ürünleri toplayarak Avrupa'ya pazarlıyordu. Bunun karşılığında ise Terziyan, kurmuş olduğu ticarî ağ üzerinden Avrupadan satın aldığı silahları, imparatora yahut Habeş emirlerine ulaştırıyordu.

Terziyan'ın Avrupadaki fabrikalardan satın almış olduğu silahların akıbeti ve Avrupa ülkelerine yaptığı seyahatler, kısa süre sonra bölgede görev yapan Osmanlı diplomatlarının dikkatini çekecekti. Özellikle 1893 yılının son çeyreğinde Terziyan'ın Belçika-Fransa arasındaki hareketliliği bölgedeki elçilik ve konsolosluklar tarafından Bâbıâli'ye iletilecekti. Osmanlı

21 George Walter Prethero, *Abyssinia*, s. 29-30.

22 Şeva Kralı Menelik, II. Menelik olarak Habeşistan tahtına oturduğu için bu kısımdan itibaren II. Menelik olarak anılacaktır.

23 "Au Harrar", *Le Monde Illustré*, 22 Mayıs 1897, s. 334. Bk. Ek 2.

24 Richard Alan Caulk, *Between the Jaws of Hyenas: A Diplomatic History of Ethiopia (1876-1896)*, Harraswitz Verlag, Wiesbaden 2000, s. 322, 397, 398, 451.

25 Boris Adjemian, *La Fanfare Du Negus Les Armeniens en Ethiopie (XIX-XX. Siecles)*, Editions de l'EHESS, Paris 2013, s. 75.

İmparatorluğu'nun dâhilî ve haricî makamlarının Terziyan'a karşı bu denli ilgi göstermesinin bir sebebi bulunmaktaydı. Bu ilginin temel gerekçesi, 1890'lı yıllarda Doğu Anadolu'da Ermeni komitaları ile Kürt aşiretleri arasında yaşanan çatışmaların zirve döneminde olmasıydı. Bölgede faaliyet gösteren Ermeni komitaları eylemlerini daha geniş alanlara yayabilmek amacıyla yurtdışından silah temin etmekteydi. Ermeni komitalarının çoğunlukla silahlarını temin ettiği yer ise Ermeni tüccarların yoğun olarak yaşadığı Marsilya şehriydi. İstanbul'da örgütlenen Hınçak komitesi da İstanbul-Marsilya arasında mekik dokumaktaydı.²⁶ Bu bağlamda Avrupada silah ticaretini icra eden Ermeni bir tüccar olan Terziyan, Osmanlı diplomatlarının nazarında şüpheli bir konuma gelmişti. Bu gerekçelerden dolayı Osmanlı makamları, Serkiz Terziyan hakkında sıkı bir soruşturma başlatmıştı. Soruşturma çerçevesinde Terziyan'ın geçmişi, iletişimde olduğu kişiler, satın aldığı silahların türü ve Ermeni komitalarıyla bir münasebetinin olup olmadığına dair çeşitli bilgiler elde edilmişti.

Osmanlı İmparatorluğu'nun Brüksel Büyükelçiliği, Serkiz Terziyan'ın Avrupadaki faaliyetlerini rapor haline getirerek Bâbîâlî'ye bildiren ilk makamı. Elçilik tarafından 28 Eylül 1893 tarihinde Hariciye Nezareti'ne yapılan bilgilendirmeye göre, Serkiz Terziyan Belçika'nın Liege şehrindeki silah fabrikalarından çok sayıda tüfek satın almış ve bunların bir kısmını Marsilya'ya nakletmişti. Üstelik Marsilya limanına sevk edilen silahların, Mirza Banç ismindeki aracıya havale edildiği de verilen bilgiler arasındaydı.²⁷ Dönemin Hariciye Nazırı Ahmed Tevfik Paşa, konuyu süratle Sadrazam Ahmed Cevad Paşa'ya bildirmişti.²⁸ Cevad Paşa, bu gelişmeyi haber aldıktan sonra Berlin, Viyana, Paris, Londra büyükelçilikleri ile Marsilya ve Triyeste konsolosluklarına konuyla ilgili tahkikat yapması hususunda talimat vermiş ve Terziyan'ın faaliyetlerinin bilgisini içeren bir arzı da padişaha takdim etmişti.²⁹ Görülen o ki Terziyan'ın faaliyetleri Osmanlı makamlarında kısa süreli bir paniğe sebebiyet vermişti. Batı Avrupa'da bulunan Osmanlı elçilik ve konsoloslukları konuyla ilgili bilgilendirilmişti. Yapılan soruşturmalarla Terziyan'ın faaliyetlerinin Fransa-Belçika arasında sınırlı kalıp kalmadığı Osmanlı makamlarınca öğrenilmeye çalışılmıştı.

6 Ekim 1893 tarihinde Berlin Büyükelçiliği, Serkiz Terziyan isimli şahsın şimdiye kadar ne Berlin'de ne de Hamburg'da görülmediğini Bâbîâlî'ye rapor etmişti.³⁰ Triyeste Konsolosluğu da dâhil olmak üzere Bâbîâlî'ye gelen raporlar bu yöndeydi.³¹ Bu raporlardan sonra Brüksel Büyükelçiliği'nden gelen bilgi ise Terziyan'ın faaliyetlerinin Belçika-Fransa arasında yoğunlaştığını ortaya koymaktaydı. Osmanlı elçilik ve nezaretlerini meşgul eden bu mesele, kısa zamanda edinilecek yeni bilgiler ışığında daha da çeşitlenerek büyüyecekti. 11 Ekim 1893 tarihinde Brüksel Büyükelçiliği'nden Hariciye Nezareti'ne yazılan yazıda, Terziyan'a ait silah sandıklarının bir sonraki gün Marsilya'ya gönderileceği ve sandıkların içlerinde 180 Remington tüfek, 100 Revolver

26 Hüseyin Nazım Paşa, *Hatıralarım*, Selis Kitaplar, s. 285, 295-296.

27 BOA, Hariciye Nezareti Siyasî Kısım Evrakı (HR.SYS), nr: 2828/8, Lef.1, 28 Eylül 1893.

28 BOA, Yıldız Sadâret Hususî Maruzâtı (Y.A.HUS), nr: 281/53, Lef.2, 2 Ekim 1893.

29 BOA, Y.A.HUS, nr: 281/53, Lef.1, 22 Rebiyülevvel 1311/3 Ekim 1893.

30 BOA, HR.SYS, nr: 2851/55, 6 Ekim 1893.

31 BOA, Y.A.HUS, nr: 281/53, Lef.6, 30 Eylül 1893. Aynı tasnif içerisinde yer alan ekler içerisinde Avrupadaki elçilik ve konsolosluklardan konuyla ilgili olarak Hariciye Nezareti'ne verilen cevaplar yer almaktadır.

tabanca ve 1000 kadar fişeğin olduğu bildiriliyordu.³² Marsilya'dan deniz yoluyla gönderilecek olan silahların, Afrika sahillerine çıkarılacağı yine edinilen malumat dâhilindeydi. Lakin bahsi geçen bu bilgi Osmanlı makamlarını hem silahların Ermeni komitalarının eline geçmeyeceği sebebiyle rahatlatmış hem de bu bilgiyi teyit etmeleri için konuyla ilgili gelişmelerle daha da ilgilenmelerine sebebiyet vermişti. Nitekim Hariciye Nazırı Ahmed Tevfik Paşa, silahların Afrika sahillerine gönderildiği bilgisi alınmasına rağmen, silahların nereye gönderileceği hakkında gereken tahkikatın yapılmasının faydalı olacağı kanaatindeydi.³³

Olayın ayrıntısıyla soruşturulması için gereken adımlar kısa sürede atılmıştı. Hariciye memurlarından Mühtedi Muhtar Efendi, olayları tahkik etmek maksadıyla Belçika'ya gönderilmiş ve bu hareketliliğin bilgisi II. Abdülhamid ile paylaşılmıştı.³⁴ Osmanlı İmparatorluğu'nun Paris Büyükelçiliği ise Fransa Dış İşleri Bakanlığı'ndan Serkiz Terziyan ile ilgili rapor talep etmişti.³⁵ Talep edilen rapor, bir süre sonra büyükelçilik tarafından temin edilerek Hariciye Nezaretine ulaştırılmıştı. Fransa Dış İşleri Bakanlığı'nın, Serkiz Terziyan ile ilgili gönderdiği bilgiler, Osmanlı makamlarının edindiğinden daha fazla bilgiyi içermekteydi. Rapora göre, Terziyan'ın Habeşistan'da avladığı hayvanların derilerini Fransa'da sattığı ve bu satıştan kazandığı paralarla silah aldığı bildirilmişti. Silahların gideceği yer ise daha önce edinilen verileri doğrular nitelikteydi. Terziyan'ın satın aldığı silahlar rapora göre, Cibuti limanına gönderilecekti.³⁶

Bu rapordan da anlaşılacağı üzere Fransa'nın denetimi ve gözetiminde gerçekleşen bir silah ticareti söz konusuydu. Zira silahları taşıyan geminin çıkış noktası Fransa'nın Akdeniz limanı Marsilya iken, varış noktası da yine bir Fransız limanı olan Cibuti'ydi.³⁷ Bu yüzden Fransa'nın Habeş topraklarını silahlandırma arzusunda olduğunu görmek aşîkârdı. Daha önce de zikrettiğimiz üzere Fransızlar, İtalya'nın Habeş üzerinden Afrika içlerine doğru genişlemesine daha fazla müsaade edemezlerdi. Fransızlar bu doğrultuda Terziyan'ın aracı konumunda olduğu silah ticaretinden gayet memnundular. Olayın Terziyan kısmını değerlendirecek olursak, Terziyan'ın da hem Avrupa'daki siyasî dengeleri hem de Habeşistan üzerindeki İtalyan tehlikesini kendi lehine kullandığını görmekteyiz. Öyle ki silah ticareti için seçilen Belçika – Fransa – Cibuti ağı tesadüfen seçilmiş bir güzergâh değildi. Terziyan bahsi geçen güzergâhı, önce ticarî mallarını pazarlamak için kullanmış, sonra da silah ticaretini en sorunsuz şekilde bu noktalardan gerçekleştireceği için aynı yolu kullanmıştı. Zira Terziyan'ın silah ticaretini, başka bir yoldan işler hâle getirmesi olasılık dâhilinde değildi. Örnek verecek olursak, Terziyan'ın silah ticaretini İtalya – Eritre doğrultusunda gerçekleştirmesi, dönemin siyasî konjonktürüne göre mümkün olmayacaktı. Mevcut siyasî durum, Terziyan'ın, silah ticaretini en güvenilir yoldan yürütmesini sağlamıştı.

32 BOA, HR.SYS, nr: 2828/15, 11 Ekim 1893.

33 BOA, Y.A.HUS, nr: 282/14, Lef.2, 2 Rebiyülahir 1311/13 Ekim 1893.

34 BOA, Y.A.HUS, nr: 282/14, Lef.1, 2 Rebiyülahir 1311/13 Ekim 1893.

35 BOA, HR.SYS, nr: 2828/17, 17 Ekim 1893.

36 BOA, HR.SYS, nr: 2828/20, 27 Ekim 1893. Belgede Cibuti'den Obuk limanı olarak bahsedilmiştir.

37 Cibuti ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Colette Dubois, *Lor Blanc de Djibouti*, Editions Karthala, Paris 2003.

Bu gelişmelere rağmen, Osmanlı makamları şüpheli tavrını sürdürerek olayın takipçisi olmaya devam etti. Hatta Terziyan meselesine padişah nezdinde de büyük önem verilmekteydi. Sadrazam tarafından, Terziyan'ın bölgede yaptığı silah ticaretiyle ilgili olarak padişaha ilk defa 6 Ekim 1893 tarihinde bir arz sunulmuştu. Bu arzı takiben 13 Ekim ve 20 Ekim tarihlerinde de konuyla ilgili arzlar padişaha takdim edilmişti. Sadrazam Ahmed Cevad Paşa tarafından II. Abdülhamid'e konuyla ilgili sunulan son arzda, Terziyan'ın satın aldığı silahların Cibuti limanına (Obuk) gönderileceği belirtilmiş ve bölgeyle alakalı temsili bir harita çizilerek padişaha sunulmuştu.³⁸

28 Ekim 1893 tarihinde Marsilya Konsolosluğu'ndan Hariciye Nezareti'ne gönderilen yazıda konuyla ilgili yapılan soruşturmanın gizlice devam ettiği bilgisi verilmişti.³⁹ Yapılan bu bilgilendirmede geriye dönük bir istihbarat da paylaşılmıştı. Buna göre 12 Eylül'de Terziyan'ın Liege'den satın aldığı 330 kg silahın Messageries Maritimes Company (Mesajeri Maritim Kumpanyası)'ye⁴⁰ bağlı bir gemi aracılığıyla Marsilya'dan Cibuti'ye hareket ettiği bilgisine ulaşılmıştı. Böylelikle Terziyan'ın satın aldığı silahları Liege-Marsilya güzergâhı üzerinden Cibuti'ye gönderdiği ortaya çıkarılmıştı. Daha önce de zikrettiğimiz gibi Fransa'nın Terziyan'ın yapmış olduğu silah ticaretinden son derece memnun olduğu çıkarımını yapabiliriz. Nitekim Terziyan'ın satın aldığı silahlar, Fransa Devleti'nden destek alan bir şirket olan Messageries Maritimes Company vasıtasıyla Cibuti'ye ulaştırılmaktaydı. Terziyan hakkında gizlice yürütülen soruşturma da netice vermişti. Osmanlı İmparatorluğu'nun Paris Büyükelçiliği'nden gelen telgraflar, artık daha teferruatlı bilgiler içermekteydi. 8 Kasım 1893 tarihinde Paris Büyükelçiliği'nden Hariciye Nezareti'ne ulaştırılan belgenin içeriği şu şekildeydi:

Serkiz Terziyan silah ve fildişi ticaretiyle tanınmaktadır... Bundan başka Serkiz Terziyan, Habeşistan'da hayvan avlamakta ve yalnız Habeşistan'da avladığı hayvanların derisini değil, muhtelif memleketlerden satın aldığı fildişi ve diğer eşyaları Avrupa'ya gönderip satmaktadır. Serkiz Terziyan, Fransa'da ikamet ettiğinden istifade ederek silah satın almış ve bunları Afrika'da tanıdığı Habeşistan emirlerine satmıştır...⁴¹

Osmanlı'nın Paris Büyükelçiliği dışında Marsilya Başkonsolosluğu da olayla alakalı Bâbîâlî'yi bilgilendirmekteydi. Marsilya Başkonsolosluğu, Marsilya Polis Merkezi'nden temin ettiği raporu İstanbul'a iletmişti. Rapora göre:

38 BOA, Y.A.HUS, nr: 282/72, Lef.1, 9 Rebiyülahir 1311/20 Ekim 1893. Padişaha takdim edilen harita için bk. Ek 3.

39 BOA, Y.A.HUS, nr: 282/72, Lef.3, 16 Teşrinievvel 1309/28 Ekim 1893.

40 Messageries Maritimes Company (Mesajeri Maritim Kumpanyası), 1851 yılında Paris merkezli kurulan Fransız nakliye şirkettir. Marsilya'dan Hindicini'ne uzanan güzergâh boyunca seferlerini düzenleyen bu şirket, yıllar içerisinde Batı Avrupa'nın en çok kullanılan nakliye şirketi hâline gelmişti. Aynı zamanda Messageries Maritimes Company, Fransa'nın Uzakdoğu ve Afrika'da bulunan sömürgelerine seyrüsefer düzenlemesi için kat ettiği mil başına devletten teşvik ücreti almaktaydı. Ayrıntılı bilgi için bk. Süleyman Uygun, *Mesajeri Maritim Kumpanyası ve Osmanlı Devleti'nde Fransız Sömürgeciliği (1851-1914)*, (Yayımlanmış Doktora Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2014.

41 BOA, Y.A.HUS, nr: 283/85, l.3, 27 Teşrinievvel 1893/8 Kasım 1893.

32 yaşındaki^[42] Serkiz Terziyan her çeşit ticari ürünle ilgilenmekte ve Marsilya'da ikamet ederek, ekseri zamanını seyahatle geçirmektedir. Göç eden Ermenilerin çoğunlukta bulunduğu Saint Sokağı'nda 22 numarada ikamet etmektedir. 13 Eylül'de Terziyan Marsilyadan Flanders'e^[43] gitmiş, 18 Eylül'de Marsilya'ya dönmüştür. Ermeni vatandaşlarından başka kimseyle görüşmemektedir. 55 yaşındaki Mirza Banç da Ermeni olup, 20 senedir Marsilyada ikamet etmektedir. Kendisi Şam, İskenderiye, İzmir ve Trablusşam'dan dokuma ve kumaş ithal etmektedir. Aynı zamanda silah ve tüfek de taşımaktadır. Gerek Obuk ve gerek diğer bölgelere gizlice silah taşımak için burada ne bir komite ne de bir cemiyetin mevcut bulunduğu dair haber ve malumat bulunmamaktadır.⁴⁴

Terziyan'ın faaliyetleri ile ilgili yapılan soruşturmalar Bâbiâli'ye gönderilen polis raporuyla sona ermişti. Sadrazama da iletilen raporun ardından Avrupada faaliyet gösteren Osmanlı elçilik ve konsoloslukları Terziyan'ı takip etmeyi bırakmıştı. Öyle ki Osmanlı makamlarının Terziyan'ın satın aldığı silahların Habeşistan'a gideceği yönünde edindiği bilginin, Fransa nezdinde doğrulanması Osmanlı makamlarını oldukça rahatlatmıştı. Hem Osmanlı diplomatlarının hem de Fransız yetkililerin ilettiğine göre, silahların Marsilya-Cibuti üzerinden Habeşistan'a gittiği kesinlik kazanmıştı. Böylelikle Ermeni asıllı Osmanlı vatandaşı olan Serkiz Terziyan'ın Doğu Anadolu'daki Ermeni komitalara silah temin ettiği şüphesi büsbütün dağılmıştı. Bu tarihten sonra uzunca bir süre Osmanlı makamlarında Terziyan ile alakalı bir yazışma yapılmamıştı. Ancak Serkiz Terziyan'ın silah ticareti faaliyetleri hız kazanarak devam etmişti.

3. Serkiz Terziyan'ın 1896 Adova Muharebesi'ndeki Rolü ve Basında Yer Alışı

II. Menelik, İtalyanlarla imzaladığı 1889 Uccialli Antlaşması'ndan sonra daimi olarak bir silahlanma politikası izlemişti. Terziyan'ın, Habeş imparatoru ve emirleri için satın aldığı silahlar Anvers ve Marsilya limanlarından gönderilerek, Fransa'nın Cibuti ve Obuk limanları üzerinden Habeş topraklarına ulaşıyordu.⁴⁵ Terziyan, tıpkı Habeşistan'da kurduğu ilişkiler gibi uluslararası alanda etkileşime geçtiği kişiler sayesinde silah ticaretini sürdürmekteydi. Bahsi geçen ticaretin devamlılığının sürmesinde Fransa'nın Cibuti Koloni Valisi olan Léonce Lagarde⁴⁶ ile kurulan bağ da çok önemliydi.⁴⁷ Yani gerçekleşen silah ticareti için sadece ticari bağlar kurmak yeterli değildi,

42 Serkiz Terziyan'ın oğlu Avedis Terziyan'ın naklettiğine göre Terziyan 1868 doğumluydu. Avedis'in verdiği bilgilere göre bu yılda 25 yaşında olduğu tahmin edilmektedir.

43 Belçika'nın Flaman bölgesini ifade etmektedir. Brugge, Anvers gibi silah fabrikalarının olduğu bölgeler burada bulunmaktadır.

44 BOA, Y.A.HUS, nr: 286/75, l.3, 7 Kânunuevvel 1309/19 Aralık 1893.

45 G. W. Prothero, *Abyssinia*, H. M. Stationary Office, London 1920, s. 34.

46 Léonce Lagarde, 1860-1936 yılları arasında yaşayan Fransız diplomat ve idarecidir. 1884-1896 yılları arasında Cibuti Koloni Valiliği yapmış, sonradan 1897-1907 yılları arasında Fransa'nın Habeşistan Büyükelçiliği görevini üstlenmiştir. 1888 yılında Cibuti şehrini kurmasının yanı sıra Habeşistan Büyükelçiliği dönemindeki Habeş Kralına ulaştırdığı silahlar ile İtalya'nın Habeş mağlubiyetinde rol oynamıştır. Ayrıntılı bilgi için bk. Coletto Dubois, *Lor blanc de Djibouti*, s. 72.

47 Boris Adjemian, *La Fanfare Du Negus Les Armeniens en Ethiopie (XIX-XX. Siecles)*, s. 107. Boris Acemyan, Fransa üzerinden Habeşistan'a yapılan silah ticaretinin gerçekleşmesi hususunda Vali Lagarde'in önemine değinmiştir.

siyasi bağlar da son derece önemliydi. Bu gibi kanalları çok verimli olarak kullanan bir tüccar olan Terziyan, iletişime geçtiği araçlar vasıtasıyla Britanya Somalisi üzerinden de Habeşistan'a silah nakletmişti.⁴⁸ Terziyan, kurduğu silah ticareti ağı sayesinde Habeş ordusunu yeniden ihya etmişti. Öyle ki 1896 yılına gelindiğinde Habeş Emirlerinin müşterek ordusunda 80 bin tüfekli asker bulunuyordu.⁴⁹ II. Menelik, İtalyan ordusuna karşı başarı kazanabilmek uğruna ordusunu silahlandırmıştı. 1889 yılında İtalyanlara karşı aldığı büyük mağlubiyetin intikamını alarak Habeşistan'ı daha güçlü hâle getirmek yegâne hedefiydi. II. Menelik'in uzun zamandır beklediği Habeş-İtalyan Savaşı 1896 yılının başında patlak vermişti. 1 Mart 1896 tarihinde İtalyan ve Habeş orduları Adova'da karşılaştı. Adova'da 80 bin silahlı askerden oluşan Habeş ordusu, 20 binlik İtalyan ordusunu bozguna uğrattı ve muharebe sonrasında İtalyan ordusunun yarısı imha edilmiş haldeydi. Habeş topraklarındaki ordusunu kaybeden İtalya, 26 Ekim 1896 tarihinde Addis Ababa Antlaşması'nı imzalayarak savaşı sona erdirdi. Antlaşmaya göre, 1889 Uccialli Antlaşması iptal edildi ve İtalya, Habeşistan'ın bağımsızlığını tanıdı. Bu antlaşmanın ardından bir sene sonra Habeşistan, Fransa ve İngiltere ile sınır antlaşmaları yapmıştı. II. Menelik, İtalyanlara karşı kazandığı zaferi kalıcı hâle getirilebilmek için diğer devletlerle de hudut antlaşmaları imzalayarak iktidarını ve devletin toprak bütünlüğünü güvence altına aldı.⁵⁰

Habeşistan'ın, İtalyanlarla giriştiği savaştan zaferle çıkması Terziyan'ın konumunu oldukça kuvvetlendirmişti. Zira Adova Savaşı'ndan muzaffer bir şekilde ayrılan Habeş Ordusu'nun kullandığı silahların büyük bir kısmını yıllar içerisinde temin eden kişi, Terziyan'dı. Terziyan, askeri başarının getirdiği ünle Avrupa basınında isminden söz ettirecekti. Terziyan faaliyetleriyle 30 Ocak 1896 tarihinde Londra merkezli *The Pall Mall* gazetesinde haber olmuştu. Haberde, İngiltere'nin Manchester şehrinde olan Ermeni tüccar Serkiz Terziyan'ın Habeş Emiri Ras Mekonnen adına fildişi sattığı ve kazandığı parayla silah satın aldığı bilgisi yer almaktaydı.⁵¹ Yine aynı şekilde 6 Mart 1896 tarihinde, *The Inquirer and Commercial News* gazetesinde Serkiz Terziyan'ın Avrupada ticaret yaparak silah satın aldığı bilgisine yer verilmişti. Haber şu şekilde okuyuculara aktarılmıştı: "Fransız ajanları her yerde var, onlardan biri olan Ermeni Serkiz Terziyan, Ras Mekonnen için fildişi satıyor ve bunun gelirleriyle silah satın alıyor."⁵² Görüldüğü üzere Terziyan, Fransız ajanı yaftasıyla okuyuculara takdim edilmişti. Terziyan'a karşı bu yaklaşımın gösterilmesinin yegâne sebebi, satın aldığı silahların, yine Fransız toprakları üzerinden Habeş topraklarına sevk etmesiydi. Anlaşıyor ki Terziyan'ın kullandığı güzergâh, artık belirli kesimlerce bilinmekteydi. Bunun yanında gazete haberlerine genel olarak bakıldığında, Terziyan'ın kurduğu silah ticareti ağının zamanla İngiltere'ye kadar uzandığını görmek de mümkündür.

48 British Library: India Office Records (IOR) and Private Papers, IOR/L/PS/10/32, Pt 1 Arms Traffic: – Red Sea, Africa & Aden, s. 567. İngiltere'nin Mısır Genel Valisi Sir Evelyn Baring'ın Dış İşleri Ofisine bildirdiği üzere II. Menelik'in emiri olan Ras Mekonnen, 100 Winchester tüfeği ve 20.000 bin fişeği Zeyla limanı üzerinden Habeşistan'a ulaştırmak için izin istemişti. Dört gün sonra İngiltere Dış İşleri Bakanı Salisbury geçiş için gerekli olan izni vermişti. Bk. www.qdl.qa/en/archive/81055/vdc_100.000.000365.0x0003e5 [Erişim Tarihi: 20.11.2019].

49 Sean McLachlan, *Armies of the Adowa Campaign 1896*, Osprey Publishing, Oxford 2011, s. 27.

50 G. W. Prothero, *Abyssinia*, s. 94-95.

51 *Pall Mall Gazette*, 30 Ocak 1896.

52 *The Inquirer and Commercial News*, 6 Mart 1896.

Terziyan ile ilgili haber yapan yalnızca Britanya basını değildi. Paris merkezli çıkan haftalık *Le Monde Illustré* dergisi de 22 Mayıs 1897 tarihinde Terziyan ile alâkalı bir habere yer vermişti. Yapılan haber, aynı zamanda Terziyan'ın fotoğrafıyla da desteklenmiştir. Görülen o ki haberi yapan kişiler Terziyan ile birebir görüşmüştü. Harar'dan başlığıyla çıkan haberde Serkiz Terziyan, eski Gueldeissa ve Bijo Cabobo Valisi olarak okuyuculara takdim edilmişti. Serkiz Terziyan'ın Habeşistan'a gelerek Harar'a yerleşmesi ve II. Menelik'in, Harar'ı Müslüman bir emir olan Abdullah'ı yenerek ele geçirmesi de haberin içeriğinde yer almıştır. Zira bu kısım Terziyan'ın hikâyesi için önem arz etmekteydi. Nitekim Terziyan, Harar şehrinin Menelik tarafından ele geçirilmesinden sonra ülkedeki rolünü artırmıştı. Terziyan'ın Habeşistan İmparatorluğu'nda idarî görevlerde bulunduğu değinildikten sonra ticarî faaliyetlerinden şu şekilde bahsedilmiştir: "Serkiz iyi tedarik ettiği silah ticaretine devam ediyordu. Habeşistan idaresi de Serkiz ve kardeşlerine bu işi yapmak için izin vermektedir."⁵³

Yukarıda zikredildiği gibi Serkiz Terziyan, idareci ve silah taciri kimlikleriyle okuyucuya aktarılmıştı. Britanya basınında görüldüğünün aksine olumsuz bir imaj çizilmeden Terziyan'ın Habeşistan'a gelişi ve oradaki faaliyetleri kısaca anlatılmıştır. Terziyan, fotoğrafında da görüldüğü üzere (bk. Ek 2), at üzerinde silah kuşanmış şekilde güçlü bir imaj çizerek poz vermişti.⁵⁴ Yapılan haberin sonunda Terziyan'ın birkaç gün içerisinde Paris'e doğru yola çıkacağı da verilen bilgiler arasındaydı. Nitekim Terziyan, ticarî faaliyetlerini bizzat yürütebilmek için belirli aralıklarla Avrupa ülkeleri ile Habeşistan arasında seyahat etmekteydi.

1896 Habeş-İtalyan Savaşı sonrasında dahi Terziyan silah ticaretini sıcak tutmaya çalışıyordu. Yapılan haberler ve ulaşılan devlet yazışmaları da Avrupa-Cibuti hattında vuku bulan silah ticaretinin hâlâ hareketli olduğunu göstermekteydi. Öyle ki 1898 yılının sonlarında Bâbiâli, bazı Ermenilerin Avrupadaki fabrikalardan silah satın alarak, Habeşistan'ın Harar şehrine göndermekte olduğu istihbaratını alınca, Hicaz ve Yemen Vilâyetlerini konuyla ilgili uyarıyordu.⁵⁵ Osmanlı makamları Terziyan'ın faaliyetlerine yönelik şüpheli tavrını yitirmesine rağmen vilayetlerine yapılacak olası bir silah kaçaklığı faaliyeti için ihtiyatlı davranmıştı.

1903 yılında Avrupa basınında çıkan bir haberde yine Serkiz Terziyan'dan bahsedilmekteydi. Fransızca çıkan İsviçre merkezli *La Liberté* gazetesinin 26 Ağustos 1903 tarihli haberinde Terziyan ile ilgili şu açıklama yer almaktaydı: "Addis Ababalı Ermeni tüccar Serkiz Terziyan Cibuti'ye ulaştı ve Habeşistan'da bir fişek fabrikası kurmak için İmparator Menelik'e mektup yazdı. Yine Serkiz'in Habeşistan'ın başkentinin yakınlarında bir termal tesis imtiyazı aldığı da söyleniyor."⁵⁶

Haberden de anlaşıldığı üzere, Terziyan, Habeşistan'daki işlerini büyütme arzusundaydı, hem silah ticareti alanında Habeşistan'da yatırım yapmak istiyor, hem de başka sahalarda boy

53 "Au Harrar", *Le Monde Illustré*, 22 Mayıs 1897, s. 334.

54 "Au Harrar", *Le Monde Illustré*, 22 Mayıs 1897, s. 334. Bk. Ek 2.

55 BOA, DH. MKT, nr: 2139/39, 10 Receb 1316/24 Kasım 1898.

56 "En Ethiopie", *La Liberté*, 26 Ağustos 1903.

göstermek istiyordu.⁵⁷ Terziyan'ın 1903 yılının Ağustos ayında Cibuti'ye gelmesinden sonra farklı haberler de kısa sürede yayılacaktı. İngiltere'nin Aden kolonisinde görev yapan Albay Abud 7 Eylül 1903 tarihli raporunda, Terziyan'ın bir İngiliz firmasıyla 1 milyon mermi satın alımı için sözleşme yaptığını ve antlaşma gereği 780 bin merminin de 12 gün önce Cibuti'ye ulaştığı bilgisini üst makamlarıyla paylaşmıştı.⁵⁸ *La Liberté* gazetesinin haberindeki Terziyan'ın Cibuti'ye gelişi ve İngiliz albayın hazırladığı rapordaki zaman aralığı göz önüne alındığında tam 12 günlük bir fark olduğu görülür. Bu veriler de Terziyan'ın hareketliliğini doğrular niteliktedir.

Terziyan'ın Adova Savaşı'ndan sonra uluslararası alanda kazandığı ün yıllar sonra dahi konuşulmaktaydı. 1905 yılında ABD basınında Terziyan ile ilgili çıkan haber, savaşla birlikte kazandığı popüleritenin hala etkisini gösterdiğinin en bariz göstergesidir. 23 Kasım 1905 tarihli *The Washington Times* gazetesinde Terziyan hakkında yapılan bu haber, "Serkis Terzian A Hero of Wars (Savaşların Kahramanı Serkiz Terziyan)" başlığıyla okuyucuya verilmişti. Haberde Terziyan'ın bir fotoğrafı da paylaşılmış ve sayfanın üst manşetinde "Habeşistan'ın Bismarck'ı silahları ile İtalya'yı ezdi." ifadesi yer almıştır. Haberin içeriğinde ise Serkiz Terziyan'ın bir gün önce Washington'a geldiği ve bir otelde kaldığı belirtilmiştir. Terziyan'ın Washington ziyaretinin sebebi de açıklanmıştır: Terziyan, II. Menelik'in, ABD Başkanı Theodore Roosevelt'e gönderdiği hediyeler olan iki büyük fildişi ve bir adet Numidya aslanını ulaştırması için Washington'a gönderilmişti. Terziyan'ın, hediyeleri teslim ettikten sonra Londra'ya ve oradan da Habeşistan'a gideceği yazılmıştı. Ziyaret sebebinin yanı sıra Terziyan'ın hayatıyla ilgili kısa bilgiler verilmiş ve Bismarck'a benzetilerek övülmüştür. Bismarck'a benzetildiği kısım haberin içeriğinde şu şekilde yer almıştı: "Serkiz Terziyan, Ermenistan'da doğmasına rağmen, Habeşistan'ın Bismarck'ıdır. O modern silahları ülkeye tanıttı."⁵⁹ Terziyan, yönettiği silah ticaretiyle Habeş ordusunu kalkındırması sonucunda böyle bir yakıştırmayla övülmüştü. Kısacası, 1896 Adova Muharebesi'nin yarattığı etki, Terziyan'ın lehine olmuş ve onun uluslararası alanda kendine yer edinmesine sebep olmuştu.

4. Serkiz Terziyan'ın Silah Ticaretinin Sona Ermesi ve Akıbeti

Terziyan'ın yönettiği silah ticaretinin 1906 yılına kadar hız kesmeden devam etmesinde, II. Menelik ile olan yakın ilişkisinin payı büyüktü. II. Menelik 1903 yılı içerisinde Terziyan'ın yıllarca imparatorluğa sadık kaldığını belirterek, onu Habeşistan vatandaşı olarak kabul etmişti.⁶⁰ Bu sayede Habeşistan'a silah ithal eden Terziyan, fildişi ve misk kürkünü de Avrupa'ya ihraç ederek önemli miktarda gelir getiren ürünleri tekelinde bulunduruyordu. Terziyan Paris, Liege,

57 Haberde yer alan fişek fabrikası açma fikri 1904 yılında bölgeye Osmanlı elçisi olarak gönderilen Sadık el-Müeyyed tarafından da dile getirilmişti. Bk. Sadık el-Müeyyed, *Habeş Seyahatnamesi*, s. 198.

58 British Library: India Office Records (IOR) and Private Papers, IOR/L/PS/10/32, Pt 1 Arms Traffic: – Red Sea, Africa & Aden, s. 551. www.qdl.qa/en/archive/81055/vdc_100.000.000365.0x0003e5 [Erişim Tarihi: 20.11.2019].

59 "Serkis Terzian A Hero of Wars", *The Washington Times*, 23 Kasım 1905. Bk. Ek 6.

60 Boris Adjemian, "Immigrants and Kings, Foreignness in Ethiopia, through the Eye of Armenian Diaspora", *African Diaspora*, VIII/1, (2015), s. 23.

Londra, Viyana, Berlin gibi Avrupa şehirlerine seyahatler yaparak ticari faaliyetlerini bizzat idare etmekteydi.⁶¹ Bunun yanı sıra Terziyan, dâhil olmadığı ticarî alanlar için de tekellerin kırılması için Menelik'e tavsiyeler vermekteydi. Terziyan, elinde tuttuğu ticarî imtiyazları talep eden bir gücün ortaya çıkmaması için imparatora bu tür öneriler sunuyordu. Onun tavsiyelerine uyan Menelik, çeşitli ticarî imtiyazlara sahip Hararlı tüccarlardan 2 milyon MTD toplamayı başarmıştı. Bu hizmetinin karşılığı olarak imparator, 1905 yılında Terziyan'a Habeşistan'da fişek fabrikası açması için imtiyaz vermişti. Terziyan'a verilen bu imtiyaz son derece önemliydi. Çünkü satın alınan tüfeklerle beraber Habeş ordusunun fişek ihtiyacı artmıştı. Yapılan anlaşmayla Terziyan da daimi gelir getiren bir sektöre girmiş olacaktı. Terziyan elini çabuk tutarak kısa zaman içerisinde Avrupadan fişek üretimi için gerekli makineleri temin etmişti. Ancak 1906 yılında yaşanan gelişmeler Terziyan'ın aleyhine gelişmişti. 1906 yılının Ocak ayında İngiliz firması Humpreys, fişek fabrikası kurma imtiyazını devralmıştı.⁶² II. Menelik'in imtiyazı Terziyan'dan alıp bir İngiliz firmasına vermesi ise tamamıyla politika değişikliğinden kaynaklanıyordu. Menelik'in 10 Mart 1905 tarihinde İngiltere'nin finanse ettiği Mısır Ulusal Bankası'nın fon temin etmesiyle Habeşistan Ulusal Bankası'nın kurulması için antlaşma sağlanması dış politikada yapılan bir tercihin tezahürü niteliğindedir.⁶³ II. Menelik daha önce ülkesinde ikamet eden yabancı tüccarlara imtiyaz vererek işlerini yürütüyordu. Fakat yıllar geçtikçe ülkesinde daha fazla yatırımı hayata geçirebilmek maksadıyla Avrupalı şirketlere imtiyaz verme politikasını uygulamaya başlamıştı. Menelik, 1897 yılında Cibuti-Habeşistan arasında bir demiryolu yapılması için Fransızlara imtiyaz vermişti ve 1902 yılında Cibuti-Dire Dawa arasındaki demiryolu projesi Habeş topraklarını kalkındırılmıştı.⁶⁴ Bizce bunun faydasını gören Menelik, yabancı yatırımcıları Habeş diyarına çekebilmek için böyle bir karar almış olmalıdır. II. Menelik, fişek fabrikası imtiyazını Terziyan'ın elinden aldıktan sonra çok daha az kazanç sağlayan, ama daha saygın bir işletme olan Addis Ababa'daki kaplıca ve hamam işletme imtiyazını ona vermişti. Bu karar teselli niteliği taşısa da Terziyan büyük bir gelir kalemini elinden kaçırmış oldu.⁶⁵

1906 yılında yaşanan diğer gelişme de Terziyan'ı silah ticareti gelirinden mahrum edecekti. Kızıldeniz aracılığıyla Afrika'ya yapılan silah kaçakçılığı, aynı yıl içerisinde uluslararası alanda tartışılan bir mesele haline gelmişti. İtalya'nın Londra Büyükelçisi Kızıldeniz üzerinden Afrika'ya yapılan kaçakçılık faaliyetinden şikâyetçiydi.⁶⁶ İngiltere'nin Roma Büyükelçisi de kaleme

61 Boris Adjemian, *La Fanfare Du Negus Les Armeniens en Ethiopie (XIX-XX. Siecles)*, s. 76.

62 Peter P. Garretson, *A History of Addis Abāba from Its Foundation in 1886 to 1910*, s. 129, 131, 132.

63 Charles Schaefer, "The Politics of Banking: The Bank of Abyssinia, 1905-1931", *The International Journal of African Historical Studies*, XXV/2, (1992), s. 364.

64 1904 yılında Habeşistan'a Osmanlı elçisi olarak gönderilen Sadık el-Müeyyed, demiryolunun ulaştığı yer olan Dire Dawa'nın geliştiğini ve demiryolu ulaşımına sahip olmayan Harar şehrinin eski cazibesini kaybettiğini dile getirmişti. Bk. Sadık el-Müeyyed, *Habeş Seyahatnamesi*, s. 67, 82.

65 Peter P. Garretson, *A History of Addis Abāba from Its Foundation in 1886 to 1910*, s. 151.

66 British Library: India Office Records (IOR) and Private Papers, IOR/L/PS/10/32, Pt 1 Arms Traffic: – Red Sea, Africa & Aden, s. 78. 28 Mayıs 1906 tarihinde İtalya'nın Londra Büyükelçiliği, konuyla ilgili şikâyetlerini İngiliz Dış İşleri Bakanlığı'na iletliyordu. Bk. www.qdl.qa/en/archive/81055/vdc_100.000.000365.0x0003e5 [Erişim Tarihi: 20.11.2019].

aldığı bir raporda, İtalyan yetkililerin Cibuti üzerinden yapılan silah kaçakçılığında memnun olmadığını belirtiyordu.⁶⁷ Gerek İtalyan makamlarından gelen şikâyetler gerekse İngiliz dış işlerinden sorumlu yetkililerin Kızıldeniz'de ortaya çıkan silah kaçakçılığında gayrimemnun olması bölgede faaliyet gösteren devletlerin, silah kaçakçılığı konusunda antlaşma sağlamasına sebebiyet verdi. 13 Aralık 1906 tarihinde İtalya, Fransa ve İngiltere'nin Dış İşleri Bakanları, Kızıldeniz sahillerinden Afrika'ya yapılan silah kaçakçılığına karşı ortak hareket etmek için Londrada bir antlaşma metnine imza atmışlardı.⁶⁸ Antlaşmaya göre Habeşistan'daki mevcut durum korunacaktı. Her üç devlet de kendi bölgelerinden Habeşistan hükümetine ve Habeşli yerel yöneticilere yapılan silah ve mühimmat ihracatına izin vermeyecekti.⁶⁹ 1890 Brüksel Senedi maddeleri uyarınca, silah ticareti yapan gemilerin Cibuti, Aden, Perim, Zeyla, Musavva dâhil olmak üzere bölgede bulunan limanlarda herhangi bir kaçak eylemde bulunmaması için antlaşmayı imzalayan devletler tarafından önlemler alınacaktı.⁷⁰

Üç büyük devletin Kızıldeniz özelinde silah kaçakçılığına karşı tedbirler alması, Terziyan'ın silah kaçakçılığı faaliyetlerini bütünüyle sekteye uğratacaktı. Antlaşmaya göre Habeşistan'a devlet ve yerel yöneticiler nezdinde silah satışı yasaklanmıştı. Terziyan, yıllarca vali kimliğinin sağladığı avantaj sayesinde Avrupadan Habeş topraklarına silah getirebilmişti. Avrupalı devletler ise silah kaçakçılığına karşı imzaladığı antlaşmayla bu durumun önüne geçmişti. 1907 yılı itibariyle Terziyan, Addis Ababa yakınlarında kaplıca işleten yatırımcı konumundaydı. Hem II. Menelik'in silah fabrikası kurması için Terziyan'a verdiği imtiyazı geri alması hem de Avrupalı devletlerin silah kaçakçılığını önlemek için bir antlaşmaya varması, Terziyan'ın yürüttüğü silah ticaretini tamamıyla durdurmuştu. Terziyan, 1907 yılından itibaren işlettiği termal kaynak işletmesini, 1911 yılında bir Habeşli tüccara 2 bin MTD karşılığında devretmişti. Terziyan'ın kazandığı bu para daha önce silah ticaretinden elde ettiği gelirlerle mukayese edildiğinde çok cüzi bir miktardı. Bunun birlikte Terziyan, silah ticareti faaliyetlerinden el çektikçe popülaritesini Habeşistan'da ve dış basında kaybetmişti. Artık sıradan bir tacir olarak hayatını idame ettirecekti. 1911 yılından itibaren Terziyan ile ilgili bilgiler de bu duruma bağlı olarak kesintiye uğrayacaktı.⁷¹

Ancak 24 Mart 1915 tarihinde Addis Ababa'daki Ermeni cemaatini yakından ilgilendiren önemli bir gelişme yaşanmıştı. Addis Ababa'daki Ermeni cemaatine mensup 14 kişi Rusya'nın elçilik binasına giderek, Rus Çarı II. Alexander'ın doğum gününü kutlayan bir telgraf çekmişti. Bunun üzerine Osmanlı İmparatorluğu'nun Habeşistan Elçisi Mazhar Bey, Rus Çarına telgraf

67 British Library: India Office Records (IOR) and Private Papers, IOR/L/PS/10/32, Pt 1 Arms Traffic: – Red Sea, Africa & Aden, s. 30. 30 Ekim 1906 tarihinde İngiltere'nin Roma Büyükelçisi Edwin H. Egerton, İtalyan yetkililerin Cibuti üzerinden Afrika'ya yapılan silah kaçakçılığında yakındığını dile getiriyordu. Bk. www.qdl.qa/en/archive/81055/vdc_100.000.000365.0x0003e5 [Erişim Tarihi: 20.11.2019].

68 British Library: India Office Records (IOR) and Private Papers, IOR/L/PS/10/32, Pt 1 Arms Traffic: – Red Sea, Africa & Aden, s. 16. Bk. www.qdl.qa/en/archive/81055/vdc_100.000.000365.0x0003e5 [Erişim Tarihi: 20.11.2019].

69 British Library: India Office Records (IOR) and Private Papers, IOR/L/PS/10/32, Pt 1 Arms Traffic: – Red Sea, Africa & Aden, s. 24. Belirtilen sayfada antlaşmanın, Fransızca kaleme alınan orijinal metni bulunmaktadır. Bk. www.qdl.qa/en/archive/81055/vdc_100.000.000365.0x0003e5 [Erişim Tarihi: 20.11.2019].

70 13 Aralık 1906 tarihinde yapılan antlaşmanın İngilizce metni için bk. G. W. Prothero, *Abyssinia*, s. 100-102.

71 Peter P. Garretson, *A History of Addis Abāba from Its Foundation in 1886 to 1910*, s. 151.

çeken 14 kişinin elçilik kayıtlarından çıkarıldığını ve bu karara karşı çıkan 22 Habeş Ermenisinin de kendi talepleri üzerine elçilik kayıtlarının silindiğini Bâbîâli'ye bildirmişti.⁷²

Osmanlı vatandaşı olan Habeş Ermenilerinin savaş sırasında Rus Çarının doğum gününü kutlaması, elçilik ve Bâbîâli tarafından da hoş karşılanmamıştı. Elçiliğin aldığı bu karar vatandaşlıktan çıkarma mahiyetini de taşıyordu. Dâhiliye Nezaretine gönderilen yazıda belirtildiği üzere, ismi geçen kişilerin bulunduğu ülkenin kanunlarına göre yaşamaya başlayacakları ifade edilmişti. Olayın akabinde elçilik kayıtlarından çıkarılan 36 kişinin listesi Dâhiliye Nezareti'ne gönderilmişti.⁷³ Bu 36 kişinin içinde Serkiz Terziyan'ın küçük kardeşleri Ohannes ve Setrak Terziyan yer almaktaydı. Lakin Serkiz Terziyan'ın ismi listede bulunmamaktaydı.⁷⁴ Serkiz Terziyan'ın oğlu Avedis Terziyan'ın naklettiğine göre babası 1915 yılında hayatını kaybetmişti. Ancak babasının ölümüyle ilgili ayrıntılardan bahsetmemişti. 1920 yılında yapılan bir yazışma Serkiz Terziyan'ın nasıl hayatını kaybettiğine dair önemli bilgiler içermekteydi. Osmanlı'nın Habeşistan Başşehbender Vekili Mahmud Tevfik, Addis Ababa'daki Fransa Büyükelçiliği'nden edindiği bilgi doğrultusunda İstanbul'u konuyla ilgili olarak bilgilendirmişti. Mahmud Tevfik'in 23 Eylül 1920 tarihinde Bâbîâli'ye ilettiği telgrafta Serkiz Terziyan'ın bundan beş sene evvel bir Ermeni tarafından Addis Ababa'daki Alman Elçiliğine girerken, revolver tabancayla katledildiğinin bilgisi verilmişti. Ardından Serkiz Terziyan'ı öldüren kişinin Habeşistan'da tutulduğu hapisshaneden firar ederek Cibuti üzerinden Adana'ya ulaştığı bildirilmişti.⁷⁵ Böylelikle uzun yıllar boyunca Habeşistan'ın siyasî ve ticarî hayatında belirleyici bir rol oynayan Serkiz Terziyan'ın hayatı yıllar önce göç ettiği ve ün kazandığı Habeşistan'da hazin bir şekilde sona ermiş oldu.

Sonuç

XIX. yüzyılın son çeyreğinde Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğu Anadolu bölgesinde yaşanan etnik çatışmalar neticesinde birçok Ermeni bölgeyi terk etmişti. Avrupa'nın muhtelif bölgelerine dağılan Ermeniler haricinde, Mısır'a ve oradan da Habeşistan'a göç eden bir kitle daha bulunmaktaydı. Avrupa'ya ve Afrika'ya yapılan göçler, Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğu Anadolu'da yaşadığı asayişsizliğin bir neticesiydi. Serkiz Terziyan da bunun sonucunda Habeşistan'a göç etmişti. Habeş topraklarına yerleşen ve Habeşistan İmparatoru II. Menelik ile iyi ilişkiler kuran Terziyan zamanla kendini farklı bir siyasî mücadelenin içerisinde bulmuştu. Habeş

72 BOA, HR.SYS, nr: 2879/18, 24 Mart 1915.

73 BOA, Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye 2. Şube Müdüriyeti (DH.EUM.2.ŞB), nr: 10/30, Lef.1, 19 Ağustos 1915.

74 BOA, DH.EUM.2.ŞB, nr: 10/30, Lef.2. Listeler belirtilen ekte bulunmaktadır. 36 kişilik listede adı geçen kişilerin doğum yılları, memleketleri ve meslekleri yer almaktaydı. Bu bilgilere göre 36 kişiden 11'inin memleketi Arabgirdi. Yine 36 kişiden 26'sının mesleği tüccar olarak kayıt edilmişti. Serkiz Terziyan'ın kardeşleri Ohannes Terziyan 1873, Setrak Terziyan ise 1876 doğum yılıyla listede yer almıştır. Her ikisinin de mesleklerinin tüccar olduğu ve Arabgirdi oldukları da belirtilmiştir.

75 BOA, Hariciye Nezareti Umûr-ı Hukûk-ı Muhtalita Müdüriyeti (HR.UHM), nr: 394/2, Lef.1, 9 Muharrem 1339/23 Eylül 1920. Bk. Ek 7.

topraklarında yaşanan Habeş-İtalyan gerginliği sayesinde Serkiz Terziyan, II. Menelik'e silah ve mühimmat temin etmek için silah ticareti işine girişmişti. Silah ticareti, Terziyan için oldukça kârlı bir işti. Aynı zamanda bu ticareti gerçekleştirmek için gerekli olan siyasi konjonktür de onun lehine işliyordu. Mütemadiyen Avrupa fabrikalarından satın aldığı silahları Fransa'nın Marsilya ve Cibuti limanlarını kullanarak Habeş topraklarına ulaştırıyordu. Fransa ise Afrika'daki çıkarları gereğince Habeşistan'ın İtalyanlar karşısında güçlü kalması amacıyla bu silah ticaretini, uluslararası alanda kaçakçılık olarak nitelendirse de gerçekleştirmesine müsaade etmişti.

Elbette ki Terziyan satın aldığı silahları yalnızca Fransa anakarası ve sömürgesi üzerinden nakletmiyordu. Zaman zaman İngiltere-Somali güzergâhını da kullanmaktaydı. Bu bağlamda değerlendirildiğinde Terziyan'ın faaliyetlerinin, birçok siyasi olay ve çekişmenin tezahürü niteliğinde olduğu görülmektedir. Osmanlı İmparatorluğu, Terziyan'ın hareketliliğine kayıtsız kalmamıştı. Osmanlı makamları, Terziyan'ın Doğu Anadolu'da komitalar halinde teşkilatlanan Ermenilere silah kaçıracağından endişe ediyordu. Bu sebeple Terziyan'ın Avrupadaki hareketliliği, Osmanlı elçilik ve konsoloslukları tarafından takibe alındı. Lâkin bir süre sonra Serkiz Terziyan'ın Avrupa-Cibuti-Habeşistan doğrultusunda silah ticareti ağı kurduğu ortaya çıkarılınca, Osmanlı makamları olayın takipçisi olmayı bıraktı. Yine de 1893 yılının son çeyreğinde Terziyan meselesi, Osmanlı diplomatlarını oldukça meşgul eden bir konuydu.

Terziyan'ın Avrupa-Habeşistan arasında icra ettiği silah ticareti faaliyetleri 1890'lı yılların başından 1907 yılına kadar aktif bir şekilde devam etti. Hem Habeşistan İmparatoru'nun Serkiz Terziyan'a verdiği imtiyazı geri alması hem de Avrupalı devletlerin Kızıldeniz'deki silah ticaretine engel olmak için antlaşma sağlamaları, Terziyan'ın faaliyetlerini durdurmuştu. Bu yıldan itibaren Terziyan sıradan bir tacir kimliğiyle hayatını sürdürecekti. Ömrünün kalan yıllarında Habeşistan'da hayatını idame ettirecek ve soydaşı olan birinin revolverinden çıkan kurşunlarla Addis Ababa'da hayatını kaybedecekti. Kızıldeniz'e silah ticaretini getirip yaygınlaşmasını sağlayan ve bölgenin bilinen ilk büyük çaplı silah kaçakçısı olan Serkiz Terziyan'ın hayatı, ironik bir şekilde yıllarca ticaretini yürüttüğü bir silahtan çıkacak kurşunlarla nihayete erecekti. Lâkin Terziyan'ın aracısı olduğu silah ticareti faaliyetleri bölgedeki tüm devletleri etkileyecekti. Avrupadan satın aldığı silahları Afrika kıtasındaki Fransa sömürgesi Cibuti üzerinden pazarlaması, Cibuti'yi de silah ticaretinin merkezi haline getirecekti. Uzun yıllar boyunca Cibuti, bölgedeki kabileler, aşiretler ve yöneticiler için silah ticaretinin yapıldığı bir yer olarak kalacaktı. Devletler nezdinde bu ticaret, silah kaçakçılığı olarak nitelendirilecek ve yıllar içerisinde uluslararası bir probleme dönüşecekti. Serkiz Terziyan, bütün bu olaylara vesile olmasıyla XIX. yüzyılın sonları ve XX. yüzyılın başlarında Doğu Afrika, Kızıldeniz ve Osmanlı Arap coğrafyası için önemli bir isimdi. Hayatını kaybettikten sonra da bölgedeki silah ticareti bazen kişilerin bazen de devletlerin eliyle devam edecekti.

KAYNAKÇA

I. Arşiv Kaynakları

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), İstanbul.

Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye 2. Şube Müdüriyeti (DH.EUM.2.ŞB): nr: 10/30.

Dahiliye Nezâreti, Mektubî Kalemi (DH.MTK): nr: 1956/1, nr: 1407/135, nr: 2139/39.

Hariciye Nezâreti Umûr-ı Hukûk-ı Muhtalita Müdüriyeti (HR.UHM): nr: 394/2.

Hariciye Nezâreti, Siyasi Kalemi (HR.SYS): nr: 2851/55, nr: 2828/15, nr: 2828/17, nr: 2828/20, nr: 2879/18.

Yıldız Perakende Hariciye Nezâreti Mârûzatı (Y.PRK.HR): nr: 12/38.

Yıldız Perakende Posta ve Telgraf (Y.PRK.PT): nr: 16/6.

Yıldız Perakende Umum Vilayetler (Y.PRK.UM): nr: 12/114.

Yıldız Sadâret Hususî Maruzatı (Y.A.HUS): nr: 281/53, nr: 282/14, nr: 282/72, nr: 283/85, nr: 286/75.

Yıldız Tasnifi Perakende Evrakı Hariciye Nezareti Maruzatı (Y.PRK.HR): nr: 12/38.

II. Araştırma ve İnceleme Eserler

Adjemian, Boris, "Immigrants and Kings, Foreignness in Ethiopia, through the Eye of Armenian Diaspora", *African Diaspora*, VIII/1, (2015), s. 15-33.

_____, *La Fanfare du Négus Les Arméniens en Éthiopie, XIXe-XXe Siècles*, EHESS, Paris 2013.

Akalın, Durmuş ve Selim Parlaz, *XIX. Yüzyılda Doğu Afrika'da Osmanlılar ve İtalyanlar*, Kesit Yayınları, İstanbul 2015.

Bournotian, George A., *A Concine History of the Armenian People*, Mazda Publishers, California 2003.

Caulk, Richard Alan, *Between the Jaws of Hyenas: A Diplomatic History of Ethiopia (1876-1896)*, Harrasswitz Verlag, Wiesbaden 2000.

Çakar, Sinan, *Kızıldenizde İnsan ve Silah Kaçakçılığı (1890-1910)*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2019.

David, Mathew, *Ethiopia The Study of a Polity 1540-1935*, Eyrie & Spottiswode, London 1946.

Dubois, Colette, *Lor blanc de Djibouti*, Editions Karthala, Paris 2003.

Garretson, Peter P., *A History of Addis Abäba from Its Foundation in 1886 to 1910*, Harrasswitz Verlag, Wiesbaden 2000.

Grant, Jonathan A., *Rulers, Guns, and Money: The Global Arms Trade in the Age of Imperialism*, Harvard University Press, Massachusetts 2007.

Hüseyin Nazım Paşa, *Hatıralarım*, Selis Kitaplar, İstanbul 2007.

Kavas, Ahmet, *Osmanlı-Afrika İlişkileri*, Tasam Yayınları, İstanbul 2006.

Mclachlan, Sean, *Armies of the Adowa Campaign 1896*, Osprey Publishing, Oxford 2011.

Özdağ, Abdullah, "Afrika'da Esir Ticaretinin Yasaklanması: Brüksel Konferansı (1890)", *Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, II/1, (2018), s. 244-302.

Pankhurst, Richard, "Economic Change in Late Nineteenth and Early Twentieth Century Ethiopia: A Period of Accelerated Innovation", *Annales d'Éthiopie*, XX, (2005), s. 195-220.

Prothero, George Walter, *Abyssinia*, H. M. Stationery Office, London 1920.

Sadık El-Müeyyed, *Habeş Seyahatnamesi*, haz. Mustafa Baydemir, Kaknüs Yayınları, İstanbul 1999.

Schaefer, Charles, "The Politics of Banking: The Bank of Abyssinia, 1905-1931", *The International Journal of African Historical Studies*, XXV/2, (1992), s. 361-389.

Terzian, Avedis, "Memories of Ethiopian-Armenian Relations", *International Journal of Ethiopian Studies*, VIII/1&2, (2014), s. 133-148.

Uygun, Fatma, “Modern Mısır’da Nubar Paşa’nın Karma Mahkemeler Projesi ve Le Bosphore Egyptien Meselesinde Diplomatik Girişimleri”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, XXVIII/65, (2019), s. 303-326.

Uygun, Süleyman, *Mesajeri Maritim Kumpanyası ve Osmanlı Devleti’nde Fransız Sömürgeciliği (1851-1914)*, (Yayımlanmış Doktora Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2014.

Zewde, Bahru, *A Modern Ethiopia 1855-1991*, Addis Ababa University Press, Addis Ababa 2001.

III. Gazete ve Dergiler

“Au Harrar”, *Le Monde Illustré*, 22 Mayıs 1897.

“En Ethiopie”, *La Liberté*, 26 Ağustos 1903.

Pall Mall Gazette, 30 Ocak 1896.

The Inquirer and Commercial News, 6 Mart 1896.

“Serkis Terzian A Hero of Wars”, *The Washington Times*, 23 Kasım 1905.

IV. Elektronik Kaynaklar

British Library: India Office Records (IOR) and Private Papers, IOR/L/PS/10/32, Pt 1 Arms Traffic: – Red Sea, Africa & Aden: 10/580, 24/580, 30/580, 78/580, 551/580, 567/580.

Qatar Digital Library (QDL), www.qdl.qa/en [Erişim Tarihi: 20.11.2019].

www.qdl.qa/en/archive/81055/vdc_100.000.000365.0x0003e5 [Erişim Tarihi: 20.11.2019].

tezeta.tumblr.com/post/771.776.89303/the-core-of-addis-ababa [Erişim Tarihi 26.05.2020].

mapcreator.io/ [Erişim Tarihi 27.05.2020].

EKLER

Ek 1. 1890 yılındaki bölgenin siyasi idareleri ile şehirlerini gösteren harita

Kaynak: mapcreator.io/ [Erişim Tarihi 27.05.2020].

Ek 2. *Le Monde Illustré* dergisinin, "Harar'dan" başlığıyla yayımladığı Terziyan haberi

334

LE MONDE ILLUSTRÉ

AU HARRAR

Phot. de MM. Michel et Bavelaer.

Serkiz Terziyan, l'Arménien, ancien chef abyssin, ex-gouverneur de Gueldessa et Bijo-Caboha. — Cette photographie nous a été communiquée par M. Bavelaer, explorateur, actuellement en mission à Harrar, dont nous devons publier prochainement un aperçu historique et anecdotique du sort de cette ville, depuis 1875 jusqu'à nos jours.

Serkiz Terziyan, originaire d'Arménie, doué d'un caractère aventureux à l'extrême, vint fort jeune en Abyssinie, où il prit du service dans l'armée abyssine.

Après avoir parcouru ce pays dans tous les sens, notre héros vint se fixer à Harrar, dans le courant de l'année 1883, et assista à l'évacuation de cette ville par les Egyptiens, en 1885.

Lors de l'avènement d'Abdulleh, emir de Harrar, sa qualité de chrétien le soumit

LIEDJ ASFA, CHEF DE LA GARDE DU RAS MARONNEN, TUEUR D'ÉLÉPHANTS.

SERKIZ-TERZIYAN, CHEF ABYSSIN, EX-GOUVERNEUR DE GUELDESSA.

recevait, puis l'emmena à sa cour. Après quelques mois, il fut nommé gouverneur de Gueldessa, poste fort dangereux à l'époque et redouté des Abyssins. Il sut, par un régime de terreur et d'expéditions nombreuses, soumettre les Somalis à l'autorité du roi, et étendit les conquêtes de ces territoires jusqu'à Bijo-Caboha.

C'est au retour d'une de ces expéditions que cette photographie a été prise.

L'as fin de cette vie d'aventures, qui ferait les délices d'un romancier, Serkiz se retira à Harrar pour se livrer au commerce. Ce fut par son intermédiaire en grande partie que l'armée de Ménélick fut approvisionnée des premiers fusils à tir rapide qui permirent à ce monarque d'étendre son autorité et d'assurer l'indépendance de ses États.

Serkiz continue toujours le commerce des armes auquel il a adjoint un hazar fort bien approvisionné, et dont il a confié la gestion à ses frères que sa nouvelle fortune lui a permis d'appeler auprès de lui.

Lors des massacres d'Arménie, il a fait

à toutes les vexations de ce tyran et de fanatisme musulman, et ce fut avec un sentiment de joie contenue qu'il apprit les préparatifs de guerre des Choaans.

Après la défaite des troupes d'Abdulleh par le roi Ménélick II et la fuite de l'emir à Berbera, commença le rôle véritablement actif de notre aventurier.

Délegué avec d'autres notables de Harrar auprès du roi des Choa, pour lui apporter la soumission de cette ville, Ménélick lui confia la mission d'en prendre possession en son nom.

Suivi de vingt hommes résolus et choisis, il pénétra, sans coup férir, dans cette ville, où, quelques heures auparavant, il était traité en paria et constamment menacé de mort.

Après avoir fait occuper les portes et désarmé leurs défenseurs, il installa de petits détachements dans les divers bâtiments publics. Ménélick II fit, le lendemain de cet exploit, une entrée solennelle dans Harrar.

Le roi fit don à Serkiz des territoires de Nolé et Cambolja et des tributs qu'il en

venir à ses frais à Harrar plusieurs familles arméniennes qui avaient échappé à la turcie, et adressé des secours au comité arménien.

Son repos semble cependant lui peser, et l'on voit se réveiller l'aventurier lorsqu'il vous compte avec un légitime orgueil le nombre de ses exploits légendaires.

Sa vie, bien souvent menacée, se témérisa autrefois à prix par les Anglais, ne lui ont rien enlevé d'une gaieté quelque peu sauvage.

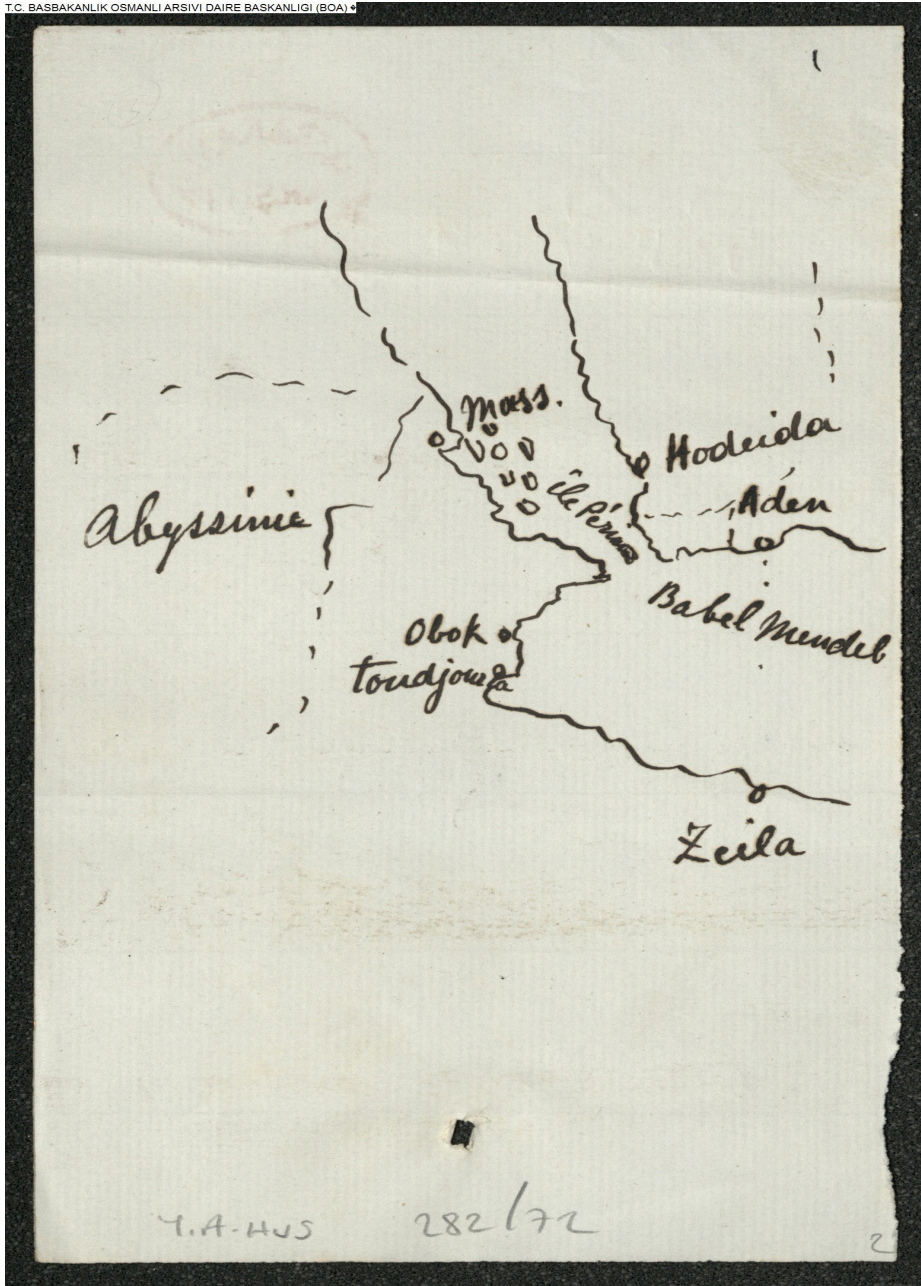
Serkiz doit arriver d'ici quelques jours en Europe, et sa visite à Paris et à notre administration nous est annoncée par M. Bavelaer.

La mission anglaise en Abyssinie. — La réception à Harrar. — L'arrivée de cette mission que l'on escomptait d'ailleurs, n'a pas été ce qu'elle devait être dans l'imagination de leurs auteurs et n'a été en rien comparable à la réception de celle de M. Lagarde, notre ministre

LE TÉLÉGRAPHE À HARRAR.

Ek 3. Serkiz Terziyan'ın faaliyetleri hakkında bilgi veren raporlara ek olarak II. Abdülhamid'e sunulan çizim

Y.A.HUS.00282.00072.002

Kaynak: BOA, Y.A.HUS, nr: 282/72, Lef.1, 9 Rebiyülahir 1311/20 Ekim 1893.

Ek 4. Terziyan kardeşlerin silah ticareti yaptıklarını gösteren broşür ve Serkiz Terziyan ile eşine ait bir fotoğraf

አኢኩሮጵያ፡ ሴተ፡ ለሀንግሆኑ፡ ዋና፡ ለሀሳርያ፡ ገዢ፡- ሴርኪያ፡

SARKIS TERZIAN
& FRÈRES
Importation - Exportation

FOURNISSEURS DE S.M.I.
MENELICK II

የፊ. ሲያገባ
ኦገስት 26 1910

MAISONS
DJIBOUTI, HARRAR
ADDIS-ABABA

ሴርኪያ፡ ቀርሲያ፡
ሴ ገ ገ፡
ጸሎተና፡ ሐረርጌ፡
ክዲሳ፡ ከሰግ፡ ግጥ፡

ወንጌላይክ ስፕሪትራል

Adresse Télégraphique:
TERZIAN { DJIBOUTI
HARRAR
ADDIS-ABABA

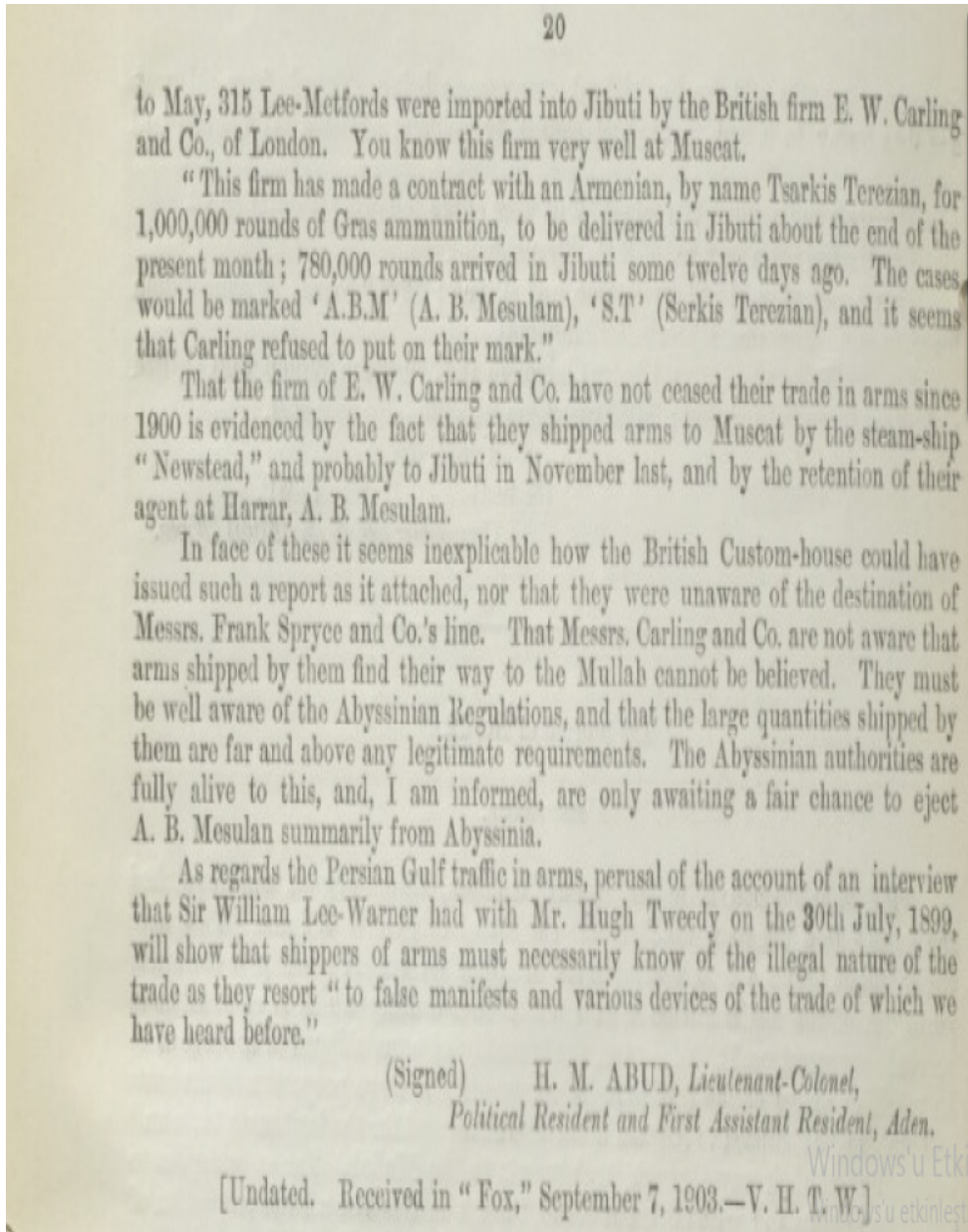

JOHANNES TERZIAN
ARRIVED 1890. THE
EDUCATED IN PARIS
LAND)

1st ARMENIAN WHO ARRIVED IN ETHIOPIA, ON FOOT :-
ZEILA - ANKOBER IN 2 MONTHS, INTRODUCING
HIMSELF AS THE 1ST OF THEM ALL TO EMPEROR MENELICK II.
1892. DIED IN 1913. SARKIS TERZIAN THE GREAT.

Kaynak: tezeta.tumblr.com/post/771.776.89303/the-core-of-addis-ababa [Erişim Tarihi 26.05.2020].

Ek 5. Serkiz Terziyan'ın E. W. Carling isimli İngiliz şirketiyle sözleşme imzalayarak 1 milyon mermiyi Habeşistan'a ithal edeceğine dair rapor

Kaynak: British Library: India Office Records (IOR) and Private Papers, IOR/L/PS/10/32, Pt 1 Arms Traffic: – Red Sea, Africa & Aden, s. 551. Bk. www.qdl.qa/en/archive/81055/vdc_100.000.000365.0x0003e5 [Erişim Tarihi: 20.11.2019].

Ek 6. *The Washington Times* gazetesinin, "Serkis Terzian a Hero of Wars" başlığıyla yayımladığı Terziyan'ın faaliyetlerine dair haber metni

THE WASHINGTON TIMES, THURSDAY, NO

THE "BISMARCK" OF ABYSSINIA, WHOSE GUNS CRUSHED ITALY

SERKIS TERZIAN

A HERO OF WARS

Abyssinia's Messenger Was With Menelik.

HAD ROMANTIC CAREER

Fearless and Merciless Warrior Against Neighboring Tribes—Used Rapid-Fire Guns.

Serkis Terzian, former Abyssinian chief, ex-governor of Siddeama and Fija-Cabaha, conqueror of the territories of Nole and Cambode, and "fulcrum" of firearms to his imperial majesty, Menelik II., is at the New Willard Hotel.

He arrived yesterday, in company with his highness M. Idris Abdullah Baaba, governor of Harara, and "ambassador of commerce," sent by Menelik to carry friendly messages, two ivory tusks, and a Numidian lion to the "great hunter and chief of the American people," Theodore Roosevelt.

Native of Armenia.

Serkis Terzian, although an Armenian by birth, is virtually the Bismarck of Abyssinia. He introduced modern firearms to the country.

Born in Armenia, he sought adventure while a mere youth in the Abyssinian army, dashing over the mountains and swimming the swollen rivers of his new land; he soon had literally "over his" a great portion of that wild, savage country. He finally went to Harara, the seat of the great fortress which is a key to the northeast of Abyssinia, and assisted at the evacuation of this town by the Egyptians in 1875.

The new Emir, Abdulle, being a Muslim, despised Terzian for practicing the Christian religion and led the young man a hard life.

In the war with the Choans, which resulted in the Emir flying to Berbera, Terzian's qualities impressed Menelik so that the present King ordered him to take possession of the city of Harara. This he did, promptly raising the garrison, occupying the defenses and placing detachments in all the public buildings.

That done, Menelik II. made his solemn entry into the city, and immediately bestowed the territories of Nole and

EX-GOVERNOR SERKIS TERZIAN.

He Fought With Menelik II, and Got Him to Use French Rapid-Firing Guns That Wiped Out Ten Thousand of

Kaynak: "Serkis Terzian a Hero of Wars", *The Washington Times*, 23 Kasım 1905, s. 8.

Ek 7. Serkiz Terziyan'ın 1915 yılında Addis Ababa'da öldürüldüğünden bahseden 23 Eylül 1920 tarihli arşiv vesikası

استاد لاره خارجيه افتر حليمه

مدرسه و اخبار يدرك

فرانس دولت قوت سره آيس ابادا که سفری فرزند به نابوب صورتی اتفاقاً تصدیم ایدینو لغویله اهلوسه جغوی اولید سید زود و متوفی لا سرکس ترزیان

اوراقی طلب ایدک - یوکی رزی سید زود صورتی دکل اهلایره جور خود بر حاشیه تسلیم کله اولر بر جغده و بیاریک لوزم کلان

امک استحصالی کون لغویله خروصه دستینه اوله لغویله بختله الهم چون اورینه ایضای معام ایدیم کله حاشیه سالیله کیریلدیر

سرکس ترزیانم بوند بینه اول لغویله اولای بر این طرفده رولور بره آطای سار حاشیه اولیست قل ایلدیر

مردم نظر بیک کله بر جغده حریف حاشیه اسانور کوندر یلچیر قدر قانای حساسیت سیدی قائل رویه سینه اولی

ارعا ایه بیطیم ایجاب ایلر کله آیس ابادا که روس مصالحتلار لغویله بین ارض عقیداره روس سیدس

کین مقولل بزری و اما ساری ورنه سید لغویله سید حاشیه کلمرک لا سرکس ترزیان

فرانس سفارتیه جزال ایلدی کین مقولل بزری و اما ساری ورنه سید لغویله سید حاشیه کلمرک لا سرکس ترزیان

قاناکل لغویله جیش حاشیه سید بالقیله ییدمیک بر صورتی جیوقیه ایندک آطیه جینه صاوسید لغویله شفا قایلیدر دیر

مردم نظر بیک سرکس ترزیانک زجر حاشیه و لغویله و روزی او قدر معلاق و درر که مردم نظر بیک کی بر حاشیه اقدار

اکنده جیقا مبعین الایچیه این جیش و حکومت سناری موسیو بالدار و دره روس اووقا سینه مرکب بر موسیو لغویله

قدرد سید استقبال ایندکله این ایشتا بدتدیلر و سوار ماریلر باغچه سرکس ترزیان سینه یوک بلغان او قدر سناری

و کله جیش اعیان نامری و درر کوندر تسلیم و سمن ساهنه و یک زیاره جعفران دوریله لوزمدر

اورا لغویله کله لغویله حال ختم بولور

موجود در اتم حضرتی (حکم ۱۹۱۹ و ۱۹۲۰)

سید سید و سید
محمد علی

Kaynak: BOA, Hariciye Nezâreti Umûr-ı Hukûk-ı Muhtalita Müdüriyeti (HR.UHM), nr: 394/2, Lef.1, 9 Muharrem 1339/23 Eylül 1920.